

# A közelre mutató ez névmás anaforikus kifejtő szerkezetekben és a diszkurzív kontinuitás fokozatai

Kocsány Piroska  
DE Germanisztika Intézet

## Összefoglaló

A közelre mutató névmással bevezetett anafora antecedense tipikus esetben a megelőző mondat nem topik eleme. Ennek a használatnak azonban (1) vannak szabályai, illetve tendenciái és (2) nem kizárólagos érvényű, mert a magyar szövegben a megelőző mondat topikja is lehet antecedense a mutató névmással alkotott anaforának. A tipikus használat összefügg az anafora szintaktikai fókusz szerepével, emellett részben szemantikai, részben pragmatikai-stratégiai szabályok és tendenciák irányítják, összhangban a névmás kettős: kontrasztáló és azonosító jelentésével. A névmás használata befolyásolja a szöveg diszkurzív kontinuitását: a nem topik szerepű antecedensre visszautaló anafora egyes esetekben a beszélő kommentárját vezeti be az adott témához, a topik szerepű antecedensre visszautaló anafora pedig a beszéd témájának új irányát jelzi. A dolgozat ezeket a szabályokat, illetve tendenciákat írja le a direkt, indirekt és komplex anaforák vonatkozásában.

*Kulcsszavak:* közelre mutató névmás; topik; fókusz; mondattopik; szövegtopik; direkt/indirekt/komplex anafora; kontrasztivitás; indexikalitás; topikfolytonosság; diszkurzív folytonosság

## 1. Bevezetés

Ebben a dolgozatban a közelre mutató névmással bevezetett, alanyesetben álló főneves szerkezetekkel, más néven kifejtő szerkezetekkel (például ez a *taxi*, l. Laczkó-Tátrai (2012)<sup>1</sup>) foglalkozom az anafora problémakörén belül. Léteznek ugyanis bizonyos tendenciák és szabályok, amelyek a mutató névmással bevezetett névszói anaforák használatát befolyásolják. Egyfelől vannak esetek, amelyekben általában nem áll, illetve nem állhat a főnév előtt mutató névmás. Másfelől vannak esetek, amelyekben az anaforikus névszót kognitívan begyakorlott, és a koherencia teremtés szemszögéből kívánatos módon szinte mindig a közelre mutató névmás vezeti be. Vajon mi az, ami a választást indokolhatja, és melyek azok a tényezők, amelyek az egyes típusokat külön-külön befolyásolják?

A vizsgálat a nyelvi szerkezetre irányul, a szerkezet szabályozottságának indokait kutatja a strukturális nyelvelmélet fogalmaiból kiindulva. Az adatokat, amelyekre támaszkodok, egyéni nyelvhasználatom, illetve különböző írott szövegekből

<sup>1</sup> Az elnevezést l. pl. Laczkó-Tátrai (2012: 249), az „önálló használatú névmás” és a „kifejtő szerkezetes forma” elválasztásánál.



származó adatgyűjtés szolgáltatta. Az adatokkal a gondolkísérlet mint módszer lehetőségeit felhasználva dolgozom. Egyes kérdések esetében csekély számú informátorra is hagyatkozom. A dolgozat nem kíván több lenni, mint a feltett kérdésekkel kapcsolatos intuíciók egybeszerkesztése és a további szükséges kutatások, különösen a megfelelő elméleti keretben és működőképes korpusz alapján történő vizsgálódások előkészítése.

Először a topik/szövegtopik fogalommal dolgozó szakirodalom alapján próbálok érvelni két feltételezés mellett. (1) A hagyományos strukturalista felfogás szerint a közelre mutató névmással bevezetett anafora használata szükségszerűen összefügg az egymást követő mondatok topikalizációjával. (2) Ugyanakkor mindezen esetekben nemcsak a (szintaktikai) topik kérdése a döntő, hanem egy sokrétűbben meghatározandó szövegalkotó tényező. Ezt a tényezőt próbálok megragadni mint egyfajta „diszkurzív kontinuitást”, amellyel a közelre mutató névmás használatát magyarázni lehet. Végül a harmadik fejezetben az anaforák típusait tekintem át aszerint, hogy az egyes típusok miképpen függnek össze a közelre mutató névmás használatával, illetve a diszkurzív kontinuitással.

## 2. A közelre mutató névmással bevezetett anafora a topik fogalom felől vizsgálva

### 2.1. Mondattopik és szövegtopik

A szöveggel való szembesülés új helyzet elé állítja a topik fogalommal foglalkozó kutatást. A mondattopik mellett megjelenik a diskurzus- vagy szövegtopik.

A strukturalista topik fogalom, mint ismeretes, érintkezik a Prágai Iskola téma fogalmával. A Prágai Iskola megfogalmazásában a téma nem egyszerűen az, amiről állítunk/mondunk valamit. Több annál, mert szorosan hozzátartozik az, amit róla mondunk mint információ, intencionális közlés (= réma) is. A fogalompár története során a téma/topik fogalom önállósodni látszik, amennyiben elszakad a réma fogalomtól, illetve a téma-réma kettősségtől.<sup>2</sup> A szintaxis megalkotja a maga számára – a téma (és réma) helyett – a topik (és komment) fogalmat, amely háttérbe igyekszik szorítani a közléstartalom szempontját. A topik szintaktikai fogantatású önállósulásával az *aboutness*, vagyis az *említettség* kritériuma kap hangsúlyt, miközben a *givenness*, az *adottság/ismertség*, vagyis a topik referenciális, tartalmi-fogalmi oldala háttérbe szorul. A további kutatások során a topik leírásában ez a kétféle szemlélet (*említettség* versus *ismertség/adottság*) folyamatosan jelen van. Tanya Reinhart klasszikus példája már ebbe az irányba mutat: *Mr. Morgan gondos kutató és nagy ismeretanyaggal rendelkező szemitista, de nem eléggé eredeti gondolkodó*.<sup>3</sup> Ha a topik az, amiről állítunk valamit, akkor itt kétféle topikról beszélhetünk, mondja Reinhart. A példa Mr. Morganról szól, vagy a példa Mr. Morgan kutatói képességeiről szól. Az első esetben mondattopikról, a másodikban szövegtopikról

<sup>2</sup> Részletesebb tudománytörténeti adatokat I. például Speyer (2007: 89).

<sup>3</sup> „Mr. Morgan is a careful researcher and a knowledgeable semitist, but his originality leaves something to be desired.”

(Reinhart megfogalmazásában: *discourse topic*)<sup>4</sup> lehet szó. A mondattopik ebben a közelítésben elsősorban az *említettség* alapján működő fogalom, Reinhart a későbbiekben jelentős pályát befutó *givenness* (*adottság, ismertség*) fogalmat nem használja. Magát a szövegtopikot pedig röviden így írja le: „A diskurzustopikok átfogóbb egységekhez tartozó topikok, és lehetnek sokkal elvontabbak, bár nem szükségszerűen azok” (Reinhart 1981: 54).<sup>5</sup>

A pragmatikai és kognitív irányzatok új szempontokat kínáltak a strukturalista nyelvészeti kutatásoknak, elsősorban a koherens szöveg létrehozása kapcsán. A koherencia fogalma többek között például megkövetelte, hogy bevonják a kialakítandó modellbe azokat az eseteket, amelyekben az anafora antecedense nincs megnevezve, de világosan kikövetkeztethető. Ezzel a topik kérdése áttolódik az antecedens és az anafora viszonyában a szövegbeli utalás/visszautalás (= *említettség*) felől a vonatkoztatás, vagyis a referens azonosításának problémájára. Ez újra nyomatékot ad a *givenness* (*adottság, ismertség*) szempontjának. Az *adott* (*given*) azt jelenti, hogy a referens a releváns társalgási univerzumban mentálisan elérhető, jelen van. Ezzel együtt azonban szükségszerűen megjelenik a modellben a referenst azonosító beszélő/hallgató, és lehetőség nyílik a nyelvi, kognitív és kommunikatív-funkcionális szempontok együttes érvényesítésére, sőt egy-egy szempont abszolútizálására is. Gillian Brown és George Yule egyenesen így fogalmaz: „Topikjaik a beszélőknek és az íróknak vannak, nem a szövegeknek” (Brown–Yule 1983: 68).<sup>6</sup> Mindez felveti azt a kérdést is, hogy vajon melyek azok a feltételezések és/vagy elvárások, amelyek a beszélőt egy-egy nyelvi megformálás használatára készítetik. Esetünkben mikor és miért teszi/teheti az anaforát éppen a közölségre mutató névmás (és nem a határozott névelő) határozottá?

Az *adott* és az *új* mint magyarázó fogalom bevezetése az anaforának és antecedensének leírásában fontos következménnyel járt. A strukturális vizsgálódás szükségszerűen szembesült azzal a ténnyel, hogy a referensek azonosításának magyarázata mentális (kognitív) és/vagy funkcionális (pragmatikai) keretet igényel. Így a mentális műveletek egyértelműen bevonulnak a nyelv mint szerkezet működésének leírásába. Wallace Chafe az elsők egyike, aki sokat idézett művében összefüggést lát a forma (például zéró névmás, személyes névmás, határozott névelővel bevezetett főnév stb.) és a referens azonosítását realizáló kognitív művelet között (Chafe 1976). A további kutatásokból álljon itt még néhány példa legalább az említés szintjén. Ellen Prince különösen fontos distinkciókat tesz nyelvi alapon (tehát szándéka szerint nem kognitív keretben, de annak fogalmaira emlékeztető módon) a *givenness* (*adottság, ismertség*) lehetőségeiről. Nála az *adottság* (*givenness*) mint előreláthatóság, illetve visszaállíthatóság, mint kiugróság és mint közös tudásalap fogalmazódik meg (Prince 1981). Ehhez társul az új információ

<sup>4</sup> A diskurzustopik és a szövegtopik kifejezést a következőkben megkülönböztetés nélkül használom; a szöveg és a diskurzus különbsége a mindenkori elméleti keret kérdése, amennyiben a diskurzus a nyelvhasználat folyamatában megragadható strukturált létező, a szöveg viszont tipológiailag megragadható, részeiben és egészében lezártnak tekinthető egység. Pontos meghatározásuk és elkülönítésük túlmutatja a dolgozat céljain és lehetőségein.

<sup>5</sup> „Discourse topics are topics of larger units and they can be more abstract, though they do not have to be.” (Az idegen nyelvű forrásokból származó idézeteket saját fordításomban közlöm.)

<sup>6</sup> „It is speakers and writers who have topics, and not texts.”

meghatározásának kommunikatív és diszkurzív szempontú finomítása, vagyis a diskurzusban már említett versus a diskurzusban új információ, illetve a hallgató számára ismert versus a hallgató számára új információ elválasztása (Prince 1992).<sup>7</sup> Mira Ariel az elfogadhatóság (acceptability) kategóriájával dolgozik, és Chafe (1976) és Givón (1983) nyomán haladva felállít egy elfogadhatósági skálát azokból a nyelvi szimbólumtípusokból, amelyek alapján a beszélő kiválasztja azt a kifejezést, amellyel egy entitásra referál. Ha ez az entitás mentálisan könnyen elérhető (highly accessible), akkor jön számításba valamilyen pro-forma, például személyes névmás. Ha viszont az entitás elérhetőségéhez több erőfeszítés szükséges (low accessibility), akkor határozott névszós szerkezetet kell választanunk (Ariel 1990: 73). Gundel et al. (1993) ismertségi hierarchiája (Givenness Hierarchy) érzékenyen reagál a nyelvi és pragmatikai alapon lehetséges döntések együtthatására, a hierarchia egyes fokozatai nem zártak, a felsőbb fokozatok magukban foglalják az alsóbb fokozatokat (hasonlóan Molnár (2011: 21kk.) is). Érdekes strukturális próbálkozás a centering elmélet, amely szándéka szerint a mondatban jól elhatárolható egységekkel dolgozik, de a hallgató figyelmének középpontját, vagyis a megnyilatkozás szaliens = kiugró elemét keresi (l. Grosz–Joshi–Weinstein (1995), valamint Speyer (2007) további szakirodalommal).

A strukturalista fogantatású megközelítés végül is változatlanul az említés/újraemlítés (aboutness) kategóriáját helyezi előtérbe. Támaszkodik a mondat formai és logikai tagolására, a mondatrészek szemantikájára, az információ struktúrájára, a szórendre és az intonációra. Miközben megpróbál nyitni a kognitív és funkcionális kutatások felé, felfogásában a mondattopik meghatározóan fontos informatív eleme marad a szöveg információstruktúrájának.<sup>8</sup> Jó példája ennek Peter Bosch és Carla Umbach tanulmánya, amely konkrét témájában is kapcsolódik a jelen dolgozathoz (Bosch–Umbach 2007). A szerzők angol, német és holland példák alapján és a továbbiakban a németre összpontosítva abból a grammatikai tényből indulnak ki, hogy a személyes névmások antecedense az esetek túlnyomó többségében a mondat alanya (nominativuszi NP), a demonstratív névmásoké pedig a megelőző mondatbeli nem alany (nem nominativuszi NP). Az olvasási időt mérő kísérleteiket kiterjesztik a többértelmű, illetve mindkét lehetőséget (személyes névmás, mutató névmás) felkínáló példákra, és arra a következtetésre jutnak, hogy a grammatika (tehát az alany, illetve nem alany státusz) nem minden esetben releváns a névmás-választás szempontjából. A kétféle névmás használata nem komplementer módon igazodik egymáshoz. A mutató névmás használata nem alany antecedenens esetében erősebben érvényesül, mint a személyes névmás használata alany antecedenseknél. A különféle kivételek vizsgálata a szerzőknek azt a feltételezését igazolja, hogy a mutató névmás konzekvensen azokat a *referenseket* kerüli, amelyek *szövegtopiknak* számítanak, a szövegtopik pedig az az elem, amely az adott szöveg-szegmensben nem számít újnak. A szövegtopikot magát így írják körül: „...szövegtopikon olyan referenseket értünk, amelyek Prince (1992) terminológiája szerint a

<sup>7</sup> Givenness = 1. predictability/recoverability, 2. saliency, 3. shared knowledge: Prince (1981), Information: discourse-old/ discourse-new; hearer-old/hearer-new: Prince (1992).

<sup>8</sup> L. ehhez például Werner Frey tanulmányát az *aboutness-topic* kontextuális hatásairól a németben, hivatkozással több kutatásra a mondattopik és a szövegtopik együttes működésének tárgyában (Frey 2007).

szöveg szintjén előfordultak (»discourse-old«): vagyis amelyeket korábban bevezettünk a diskurzusba, jóllehet nem a közvetlenül megelőző mondat új referenseként; ezek [a referensek] már a megelőző mondatban is mint szövegtopikok voltak jelen” (Bosch–Umbach 2007: 50).<sup>9</sup> A szövegtopiknak ez a megfogalmazása erősen tapad a mondattopiknak az *említetttség* kategóriája alapján történő megfogalmazásához.

A *strukturalista indíttatású kognitív szemantika* képviselőinek értelmezésében szövegtopiknak a szöveg azon referense számít, amely a szöveg egy adott szegmensének mentális reprezentációjában folyamatosan középpontban van („aktiválódik”), és a szövegszegmens koherenciájának megteremtődéséért felelős. (Vö. Consten–Averintseva–Klisch (2010: 10), továbbá Schwarz–Friesel–Consten–Knees (2007), valamint Schwarz–Friesel–Consten (2014) részletes szakirodalommal).<sup>10</sup> Ennek a (valójában inkább lingvisztikai munkadefiníciónak tekinthető) meghatározásnak a kulcskérdése természetesen az „adott szegmens” rögzítése és annak tisztázása, hogy hogyan viszonyul egymáshoz egyfelől a diskurzus szintjén kijelölhető szövegtéma mint létező (entitás) és másfelől a nyelvi kifejezési lehetőség, amellyel referálhatunk rá. A mentális fogalmakra is támaszkodó strukturalista közelítés megpróbál határterületeket kijelölni a nyelvi szimbólumrendszer és annak szabályai, illetve a mentális folyamatok és azok hatásai között. Bár látszólag több olyan kategóriát használ, amellyel a funkcionális kognitív (= holista) nyelvészet is él, eljárás módja nem azonos a holista elméletek radikálisan egészelvű közelítésével.

A Ronald W. Langacker nevével fémjelzett *holista kognitív* nyelvszemlélet keretében Tolcsvai Nagy Gábor több, a hazai szövegnyelvészeti kutatások számára meghatározó jelentőségű tanulmányában foglalkozik a topik kérdésével.<sup>11</sup> Ez a nyelvszemlélet a jelentést tekinti központi kategóriának, a mondatot mint jelentés-szerkezetet ragadja meg, amelyben a topikot ennek a szerkezetnek a szemantikai viszonyai határozzák meg a mindenkor *értelmezés* összes tényezőjének (beszélők, helyzet) függvényében. A topik kijelölésében a hozzáférhetőség, a megelőző aktiváltság és a sorrendiséggel összefüggő lokális előtérbe kerülés kognitív fogalmi játszanak szerepet, azonban nem mint előzetesen adott és rögzíthető kategóriák, hanem mint a mindenkor *helyzet* feldolgozásának alkalmanként egyedi eredményei

<sup>9</sup> „A generalisation that would be supported by these cases is that demonstratives avoid referents that are discourse topics. Where by discourse topics we understand referents that are, in Prince’s (1992) terms »discourse-old«: They were introduced into the discourse before, not though as new referents in the immediately preceding sentence; they must have been discourse topics in the preceding sentence already.”

<sup>10</sup> Consten–Averintseva–Klisch (2012) a következőképpen finomít a meghatározáson: „...a szövegtopik a szöveg referense (vagyis egy adott entitás/létező a szöveg reprezentációjának szintjén) és nem egy egyedi kifejezés, amellyel éppen referálunk rá.” („...a discourse topic is a discourse referent (i.e. an entity at the level of the discourse representation) and not a particular expression used to refer to it”) (i. m. 269). Lábjegyzetben azért megjegyzik: „van bizonyos tendencia arra, hogy a szövegtopikra a mondattopikot hordozó kifejezéssel referáljunk” („...there is a certain tendency to refer to discourse topics with sentence topic expressions”) (uo.).

<sup>11</sup> L. elsősorban a következőket: Tolcsvai Nagy (2002) a topik és a kognitív terminusként meghatározott figura viszonyáról; uő (2003) a topikaktiválás és topikfolytonosság fogalmáról, egyúttal a topikfajtákról kognitív keretben; uő (2008a) a topik és a szövegtípus viszonyáról; uő (2008b) a topik, a szórend és az információfolyam összefüggéséről; uő (2012) az alany és a topikáltság viszonyáról.

(Tolcsvai Nagy 2003: 296). A holista szemlélet keretében a vizsgálódás tárgya valójában az adott beszédhelyzet *interpretációja* a jelentésszerkezet speciális alapfogalmainak segítségével. Tolcsvai Nagy Gábor így fogalmaz: „A kognitív elemzés azt bizonyítja, hogy nem a strukturális pozíció adja a topik, kontrasztív topik és fókusz státuszt, hanem a feldolgozás módja. A mondattopik az elsődleges figura egy összetett kognitív tartományban, melyet akár egy, akár több mondat reprezentál, amely tartományban több további figura is lehetséges, ezek azonban másodlagosak az elsődlegeshez képest a figyelem szempontjából, vagyis a feldolgozás az elsődleges figura konceptuális hatókörébe sorolja a többi figurát. *Ez a mondattopik-értelmezés lefedí a szövegtopik-értelmezést is.*” (Tolcsvai Nagy 2002: 247 kiemelés tőlem, K. P.)

A mondattopik és szövegtopik kérdése tehát erősen elméletfüggő. A strukturális szintaxisból kiindulva a szövegtopik megmarad mondattopiknak. A kognitív nyelvészet radikálisan egészszelű fogalomrendszeréből kiindulva viszont a mondattopik felolvad a szövegtopikban. A jelen dolgozatban a strukturalista fogantatású és egyúttal a kognitív szemantika és a pragmatikai stratégia magyarázó erejű fogalmaira támaszkodó elméletek eljárását próbálom követni. A probléma, vagy másképp az a vizsgálati tárgy, amelyet a dolgozat megcélöz, az egymást követő mondatok szintaktikai és szemantikai struktúrájának előzetes értelmezése alapján jelölhető ki. Ennek megfelelően a vizsgálat során a grammatika adja a kapaszkodókat a jelenség gyakorisági mutatóival összhangban. A grammatika, mint látni fogjuk, nem magyarázza meg a nyilvánvaló kivételeket. Ugyanakkor ez utóbbiak nem cáfolják meg a grammatikai tényeket, hanem egyéb (szemantikai, stratégiai-pragmatikai, diszkurzív) tényezőkkel való összjátékukra hívják fel a figyelmet. A következőkben eszerint próbálom meg áttekinteni a mutató névmással bevezetett anafora lehetőségeit.

## 2.2. Az antecedens mint topik és mint nem topik: első megfigyelések

Ismert tény, hogyha az anafora nem alanyként álló/nem topik helyzetű antecedensre, például tárgyra utal vissza, akkor ez a visszautalás mutató névmással történik, szemben az alanyra/topikra visszautaló személyes névmással vagy (pro-ejtő nyelvekben) zéró névmással. A németben a *der* vagy a *dieser* demonstratív névmás jelenik meg, a magyarban a távolra mutató névmás (*az*).<sup>12</sup>

<sup>12</sup> A magyar vonatkozásában l. például Pléh–Radics (1976), Balázs (1985: 127), Tolcsvai Nagy (2000). Több nyelv összehasonlítása során Bernard Comrie ezt írja a hollandról: „...a hollandban az anaforaként használt mutató névmás használatát a pragmatika szabja meg a topik-komment struktúra révén azzal, hogy a mutató névmás jelenléte kizárja a topikot mint antecedenset, és egyéb aktuális nem topik antecedenset követel meg.” („...the use of demonstrative pronouns as anaphors in Dutch is conditioned pragmatically, by means of topic-comment structure, with the demonstrative excluding as antecedent the topic and requiring some nontopical actual antecedent”) (Comrie 1997: 59). Hasonlóan l. Diessel (2012) a tételt általánosítva, utalással Diessel (1999)-re: „A harmadik személyű személyes névmások használatával egy megelőzőleg bevezetett diskurzusreferensre hivatkozunk, amely már a beszélők figyelmének középpontjában van, az anaforikus mutató névmással pedig *topikváltást jelzünk*, vagyis a hallgató figyelmét a diskurzus egy új elemére irányítjuk.” („Third person pronouns are used to continue a previously established discourse referent that is already in the interlocutors’ focus of attention, whereas anaphoric demonstratives are used to *indicate a topic shift*, i.e., they direct the addressee’s attention to a new discourse participant.”) (Kiemelés tőlem, K. P.) További szakirodalmat l. pl. Consten–Averintseva-Klisch (2010).

- (1) Peter bemerkte den Alten. Er grüßte ihn.  
Péter észrevette az öreget. Ő Köszönt neki.  
 Peter bemerkte den Alten. Dieser/Der kam ihm näher.  
 Péter észrevette az öreget. Az közelebb lépett hozzá.

Eszerint a (nominativuszi) topik megőrzését a személyes névmás mint anafora, a nem topikként megjelenő elemek újraemlítését (a topikváltást) a mutató névmás mint anafora biztosítja. Feltételezem, hogy ez a lehetőség analóg módon megismétlődik a főnévvel történő visszautalásokban is: eszerint a megismételt tárgyat/„nem topikot” a közelre mutató névmás teszi határozott topikká egyes, kognitívan begyakorlott megfogalmazásokban.

Ha megpróbáljuk gondolatban folytatni a következő példát, az állítás *nagy valószínűséggel* nem a megelőző alanyról, hanem a tárgyról fog szólni:

- (2) a. Az elnök mindig is arról volt híres, hogy szerette a közelében tudni a bizalmasait. Ezért javasolta a konzorcium múltkori ülésén helyettesének az unokabátyját. Ez az ember...

Ezt a feltételezést egy naiv kérdőív eredményei is támogatják. A megkérdezett 10 személy közül 8 választott olyan egyértelmű folytatást, amelyben az *unokabáty* volt az alany; az a két személy, aki másképp válaszolt, nyelvekkel foglalkozó kolléga volt, egyikük a tipikus folytatást választotta, de utalt a másféle lehetőségre is, és hozzáfűzte, hogy nem tudja, miért szavaz mégis inkább a tipikusra. Tipikus folytatás lehet:

- (2) b. Az elnök mindig is arról volt híres, hogy szerette a közelében tudni a bizalmasait. Ezért javasolta a konzorcium múltkori ülésén helyettesének az unokabátyját. Ez az ember fél év alatt teljesen átvette a konzern irányítását.

A példában a bevezető mondatban a topik *az elnök* volt, és ő volt a mondat alanya, a szórendben megelőzve a tárgyat. A közelre mutató névmással bevezetett anafora a megelőző mondat predikátumrészében<sup>13</sup> szereplő, kitüntetett mondatrész: a tárgy volt. A magyarban azonban a tárgy is lehet topik. Fel kell tehát tételeznünk, hogy abban az esetben, ha nem a tárgy, hanem az alany kerül a mondat predikátumrészébe, akkor őt fogja képviselni mint nem topikot a közelre mutató névmással álló anafora. Ez valóban így is történik, bár ez a szórend kevésbé begyakorlott, és a referens azonosítása nagyobb ingadozást enged meg.<sup>14</sup> Így a következő példában az anafora intuícióm szerint talán inkább a *főkönyvelőre* fog vonatkozni. A választás itt nem olyan pregnáns, mint a megelőző esetben, de jelentős támogatást kap az antecedens szintaktikai fókusz szerepétől:

- (2) c. Az elnök unokabátyját a főkönyvelő javasolta alelnöknek a konzorcium tegnapi ülésén. Ez az ember...

Tipikus folytatás példáulul:

<sup>13</sup> A magyar mondat topik–predikátum tagolásához l. például É. Kiss (2004).

<sup>14</sup> A két lehetőség különbségét többek közt bizonyos az SVO és az OVS szórend kognitíven is releváns eltérésére lehet visszavezetni.

- (2) d. Az elnök unokabátyját a főkönnyvelő javasolta alelnöknek a konzorcium tegnapi ülésén. Ez az ember tavaly került a konzorciumhoz, és azonnal összebarátkozott az elnök egész családjával.

Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy a topik újrafelvétele is lehetséges a közelre mutató névmással bevezetve:

- (2) e. Az elnök mindig is arról volt híres, hogy szeretete a közelében tudni a bizalmasait. Ő Ezért javasolta a konzorcium múltkori ülésén helyettesének az unokabátyját. Ez az ember képes volt a terve érdekében az ülést megelőzően a konzorcium több tagját is megvesztegetni – nem az első alkalommal.

Ugyanígy a topik szerepű tárgy is szerepelhet a visszautalásban közelre mutató névmással bevezetve. A kétféle lehetőség esetenként kétértelműséget is eredményezhet, l. a következő példát, amely további kontextus nélkül szólhat a folytatásban az *unokabátyról* is (topik, tárgy) és a *főkönnyvelőről* is (nem topik, alany).

- (2) f. Az elnök unokabátyját a főkönnyvelő javasolta alelnöknek a konzorcium tegnapi ülésén. Ez az ember híres volt arról, hogy szolgálai végrehajtja az elnök összes óhaját.

Összességében tehát úgy tűnik, hogy bár begyakorlottabb az az eset, amelyben a topik és az alany egybeesik, és a folytatás a tárgyról fog szólni, az alany/tárgy funkciót a magyarban felülírhatja a topik/nem topik szerep. És bár intuíciónk szerint elsődlegesen mindig a nem topik szerepű antecedens jelenik meg mint mutató névmással bevezetett anafora, a mutató névmás az ellenkező esetben, tehát topik-folytonosságkor sincs kizárva.

Ha ez így van, akkor felmerül a kérdés, hogy mégis mi befolyásolja a határozott névelő helyett a mutató névmás választását, továbbá van-e a szöveg szempontjából különbség aközött, hogy az antecedens topik vagy nem topik, és ha van, akkor mi az a különbség. Feltételezem, hogy mindkét esetben – tehát mind a nem topik szerepű, mind a topik szerepű mondatrész anaforikus újraemlétesekor – hasonló pragmatikai-stratégiai indoka van a mutató névmás használatának, bár a használatot a szintaktikai, szemantikai és diszkurzív tényezők eltérő módon és eltérő hatásfokkal támogatják. Az indokláshoz először a közelre mutató névmással bevezetett anaforák és a határozott névelővel bevezetett anaforák szembesítésére kerül sor (2.3. rész). Ezt követi a nem topik versus topik szerepű antecedensre való visszautalás összevetése (2.4. rész), majd egy részösszefoglalás (2.5.)

### **2.3. Közelre mutató névmással bevezetett versus határozott névelővel bevezetett anaforák NEM TOPIK szerepű antecedensre visszautalva**

#### *2.3.1. A közelre mutató névmással bevezetett anaforák azonosító, illetve kontrasztképző szerepe*

A következőkben abból indulok ki, hogy a mutató névmás használatát elsődlegesnek vagy „természetesnek” akkor tekintjük, ha a nem topik részből emelünk ki vele egy elemet. Ez a feltétel azonban még nem elegendő annak leírásához, hogy



mikor, miért, milyen kontextusban választjuk *inkább* a közelre mutató névmást, mint a határozott névelőt. A kérdés tárgyalásához azokat az anafórákat vesszük górcső alá, amelyek a mondat élén állnak alanyként.

A mondatkezdés elvileg az említett/ismert információra támaszkodik, és a mondat így vezet tovább az új és/vagy kiemelt információhoz. Ugyanakkor a gyakorlat alapján azt a lehetőséget is számításba kell venni, hogy azt emeljük előre, amit fontosnak tartunk.<sup>15</sup> A határozott névelővel vagy közelre mutató névmással bevezetett anafóra a mondat élén egyfelől megfelel a „téma előszőr” elvnek: a szövegrész egy már ismert (given) elemmel indít. Ugyanakkor ez a mondatrész lehet „kiemelt” eleme az információnak (a kognitív kutatásokból ismert és a strukturális kutatásokban is használt kifejezéssel: highlighted, l. Molnár (2011)), vagyis állhat fókusz funkcióban közvetlenül az ige előtt, szintaktikai-strukturális és prozódiai eszközökkel kifejezve. Ez egyaránt igaz mind a határozott névelővel, mind a közelre mutató névmással álló anaforikus alanyokra, l. az alábbi példát, amelyben az anafóra a mondat szintaktikai fókusza:

- (3) A rendőrök a bejelentést követő 12 órán belül elfogták a fiatalkorú bűnözőt.  
**A fiú** rabolta ki a város három ékszerboltját.
- (4) A rendőrök a bejelentést követő 12 órán belül elfogták a fiatalkorú bűnözőt.  
**Ez a fiú** rabolta ki a város három ékszerboltját.

A határozott névelővel bevezetett anafóra a fókuszhoz nem ugyanazt a lehetőséget használja ki, mint a közelre mutató névmással bevezetett változat. A névelővel bevezetett anafóra ugyan a mondat fókusza lesz, ezt a szerepet biztosítja számára mind a mondatban elfoglalt helye, mind a hangsúly, de hiányzik mellőle az a fajta azonosító indexikális jelentés, amelyet a mutató névmás használata tesz hozzá a szöveghez.<sup>16</sup> A két változat eltérését a mutató névmás kontrasztképző

<sup>15</sup> L. Molnár Valéria összefoglalását többek között a Theme First Principle („téma előszőr” elv) és a Discourse Iconicity Principle (diskurzus-ikonicitási elv) magyarázatáról egyfelől, és ezekkel szembeesítve a First Things First Principle („első dolgok előszőr” elv), valamint a Newsworthiness Principle (hírérték elv) magyarázatáról másfelől, kitekintéssel: strukturális és prozódiai tényekre (Molnár 2011: 21kk.).

<sup>16</sup> A fókusz típusaival foglalkozó gazdag szakirodalom É. Kiss (1998) nyomán elválasztja egyfelől az azonosító (preverbális) fókuszt és az információs (posztverbális) fókuszt. Szembeállítja másfelől az újdonság-fókuszt (ilyenek számít az információs fókusz, l. Surányi 2011: 286) és a kiemeléssel (highlighting) járó, de nem szükségszerűen újdonság-fókuszt (nyilvánvalóan ilyen lehet az azonosító fókusz). Emellett a fókusz felfogható (1) úgy is mint azonosító állítás, de (2) úgy is mint alternatívák közül való választás (l. Surányi (2011: 284k.) további részletes szakirodalommal). (1) Ha azonosító fókuszról szólunk, akkor elkülöníthetjük a „simán” identifikációs és a kontrasztív fókusztypust. (Ezt a megkülönböztetést Molnár (2011) kontraszt-hierarchiája is tartalmazza: i. m. 23.) A kontrasztív fókusz az a fókusz, amelynek az alternatív halmaza véges, és e halmaz elemei a beszélők számára ismertek, ebből következően a fókusz által kiválasztott halmaz is véges. (2) Ha a fókuszt mint alternatívák közül való választás eredményét próbáljuk megragadni, akkor minden fókuszt implicit kontrasztként értelmezhetünk egy nyitott halmazon belül. Ebben a keretben gondolkodva a (3) és (4) mondat különbözőségét nem a fókusz milyenségeként magyarázzuk, hanem a közelre mutató névmás kontrasztképző hatásaként, amelyet azonban a fókusz implicit kontrasztivitása hív elő és/vagy támogat meg.

hatása okozza. Eltérő gyökerű és hatású kontrasztivitásról/azonosításról van szó. Eszközös vizsgálatok bizonyítják ki tudják mutatni azt az intuitíven érzékelhető eltérést, amely a hangsúlyviszonyokban is jelentkezik: a határozott névelős változatban a fókusz, vagyis magát a főnevet irtóhangsúly emeli ki. A mutató névmással bevezetett változatban ezzel szemben a névmásra és a főnévre esik hangsúly, amely azonban nem azonos a névszóra eső irtóhangsúllyal, és nem befolyásolja a mondat többi részének lebegő prozódiaját.<sup>17</sup>

A fókusz explicit kontrasztivitása az azonosító fókusz opcionális (nem kötelező) tulajdonsága (É. Kiss 1998). Más felfogás szerint viszont impliciten minden fókusz egyúttal kontrasztál is: szembeállítja a kiemelt elemet egy nyitott halmaz többi lehetséges elemével (Surányi 2011: 284; Molnár 2011: 22k. további hivatkozásokkal). Ugyanakkor a fókuszhoz hasonlóan a mutató névmás is kontrasztképző hatású. Erre a szerepére már Levinson (2004) is kitér. Az indexikálisan, nem anaforaként megjelenő mutató névmás semleges és kontrasztív változatának funkcionális különbségét vizsgálva Tóth Enikő és Csatár Péter azt állapítja meg, hogy az azonosító fókusz révén megvalósuló kontrasztív kontextusban a disztális névmás indexikális használatát a távolság maga, egyedül nem magyarázza meg (Tóth–Csatár 2015). Vagyis az azonosító fókusz a névmások indexikális használatában is meghatározóan együttműködik a névmással. A kétféle (fókusz alapú, névmás alapú) kontrasztképzési lehetőség kölcsönösen támogatja egymást. Ennek igazolására végeztem egy naív tesztkísérletet, amelynek során az informánsok választhattak a határozott névelő és a közelre mutató névmás használata között. A megkérdezett 11 személy mindegyike abba a mondatba (= a fenti (4), az itt következő (5a) példába) illesztette bele a mutató névmást, amelyben az anafora egyúttal fókusz szerepben jelent meg. Kettlen emellett ott érezték helyénvalónak a mutató névmás szerepeltetését, ahol nem semleges mondatról volt szó, tehát volt a mondatban azonosító fókusz (l. (5c) példa). A semleges mondatban mind a 11 megkérdezett informáns a határozott névelőt választotta (l. (5b) példa). Ez amellett szólhat, hogy a mutató névmást szívesen (= kognitíven begyakorlottan és stilisztikailag jelöletlenül) használjuk a határozott névelő helyett, ha az anafora a mondat azonosító fókusza. Ha viszont a mondatban nincs azonosító fókusz, akkor a közelre mutató névmással vagy a névelővel bevezetett változat között, úgy tűnik, nincs pregnáns eltérés. Az még bizonyításra szorul, de talán megkockáztatható, hogyha van fókusz a mondatban, az támogatja a mutató névmás választását akkor is, ha nem az anafora a fókusz. L. a következő példákat:

(5) a. = (4)

Azonosító fókusz helyzetben intuitíven begyakorlottabbnak tűnik a mutató névmással járó változat.

A rendőrök a bejelentést követő 12 órán belül elfogták a fiatalkorú bűnözőt. **Ez a fiú** rabolta ki a város három ékszerboltját.

<sup>17</sup> Megkockáztatnám azt a naív nyelvpszichológiai feltételezést, hogy ha az irtóhangsúly „na-gyobb” (= kevésbé preferált) „mentális megerőltetést” igényel, mint az a megoldás, amelyben a kontrasztivitást nem a hangsúly, hanem a „testes” (= lexikálisan kifejtett) mutató névmás támogatja meg, akkor a természetesség princípiuma szerint nem lehet véletlen a mutató névmás kedvelt használata ezekben az esetekben.

- b. Nincs a mondatban kiemelt azonosító fókusz, a névmással járó változat nem tűnik begyakorlottabbnak, mint a határozott névelős változat. A rendőrök a bejelentést követő 12 órán belül elfogták a fiatalokú bűnözőt. **A fiú** kirabolta a város három ékszerboltját.
- c. Van a mondatban kiemelt azonosító fókusz, mellette a névmással járó változat fokozottabb begyakorlottságát intuitív alapon nem tudjuk sem megerősíteni, sem cáfolni. A rendőrök a bejelentést követő 12 órán belül elfogták a fiatalokú bűnözőt. **A fiú/Ez a fiú** a város három ékszerboltját rabolta ki.

A névmás kiemelő, azonosító, kontrasztáló hatását kiegészíti és aláhúzza egy további szóhasználati és/vagy szövegszintű tényező. A közelre mutató névmással bevezetett anafora begyakorlott használata ugyanis összefonódni látszik bizonyos, kontrasztivitást jelző lexikális elemek, kötőszók, mellérendelő szerkezetek használatával, és ez semmiképp sem lehet véletlen. A következő, tipikus példákban a határozott névelővel alkotott változat ugyan nem kifogásolható, a mutató névmással alkotott változat azonban kétségtelenül egyfajta mentális begyakorlottságról tanúskodhat:

- (6) a. A legutóbb végrehajtott módosítások a biztonsági másolatban nem érhetők el, *ugyanakkor ez a másolat / ugyanakkor a másolat* megelőzi a dokumentum teljes mértékű elvesztését.
- b. A kötvények a teljes futamidőt tekintve viszonylag stabil hozamot biztosítanak, *bár ez a hozam / bár a hozam* jellemzően nem kiemelkedő, kivéve, ha magasabb kockázati szintű kötvényt vásárol a befektető.
- c. A költségátalány összege, függetlenül az okozott kár mértékétől, negyven eurónál kevesebb nem lehet, **ez a negyven euró** *viszont / a negyven euró* *viszont* a kártérítésbe beszámít.

A mutató névmással alkotott kifejtő szerkezet a referens kontrasztba állítását, azonosítását, kiemelését, ezzel mentálisan közelebb hozását segíti.<sup>18</sup> A referens mint új topik nyilvánvalóan kedveli azt a fajta megerősítést, amelyet éppen a közelre mutató névmás biztosítani tud. A névmás pedig együttműködik a kontrasztáló/azonosító szintaktikai és lexikális lehetőségekkel. A *megerősítés* szó mindenestre azt hangsúlyozza, hogy a kontraszt eleve adva van szintaktikai és/vagy lexikális, illetve szövegkonstrukciós alapon, így a mutató névmás használatával elsősorban a hatás (könnyű és természetes) biztosítására törekszünk.

Az (2) alatti példák azonban gondolkodóba ejthetnek a pusztán „megerősítést” illetően: ezekben ugyanis a közelre mutató névmás helyett semmiképp nem választhatunk határozott névelőt (*Ez az ember* helyett *Az ember* alakot). Ennek a ténynek a magyarázatát kísérl meg a következő alfejezet.

<sup>18</sup> A közelre mutató névmást mint a mentális közelebb hozás eszközt tárgyalja a kognitív proximitás fogalom alapján Consten–Averintseva–Klisch (2010).

### 2.3.2. A szemantikai tényező – avagy a közelre mutató névmással bevezetett névszói anafora jelentésének és a névmás kontrasztáló funkciójának összefüggése

A névszói anafora lehet az antecedens megismétlése, az antecedenssel koreferens szinonimikus kifejezés vagy az antecedenshez képest átfogóbb jelentésű kifejezés. Renate Steinitz a szöveggel foglalkozó kutatások kezdetén strukturális szemantikai keretben és a halmazelmélet fogalomrendszerét segítségül hívva foglalta rendszerbe a névmással történő helyettesítés, a tulajdonnévvel vagy határozott leírással történő helyettesítés és a fogalmi hierarchia alapján szabályozott helyettesítés lehetőségeit (Steinitz 1968). Rámutatott arra, hogy a hiperonimával való újraemlítés specifikus szabályokhoz van kötve. Az ismert alapeset a következő: (a) *A házból kifutott egy furcsa kis kutya. Az állat egyenesen felém tartott.* / (b) *A házból kifutott egy furcsa kis állat. \*A kutya egyenesen felém tartott.* A (b) példában a referensek azonosítása nehézségbe ütközik: a kutya nem biztos, hogy ugyanaz a szereplő, mint a kis állat. (Lásd például: *A házból kifutott egy furcsa kis állat. A kutya egyenesen felém tartott, míg észre nem vette a fura állatkát. Talán egy vadászgörény lehetett.*)<sup>19</sup> Ha az anafora olyan specifikus jelentést idéz fel, amely kivezet az adott kontextusból (Renate Steinitz idézve nem textindifferens), nem jön létre koherens szöveg. Az *állat* szó helyett például a kutyára visszaulva nem használhatjuk minden további nélkül az egyébként szintén hiperonimának tekinthető *emlős* szót. (Nem tekinthető minden további nélkül semleges koherens szövegnek például ez a változat: *A házból kifutott egy kis kutya. \*Az emlős egyenesen felém tartott.*)

Egyszerű ismétlés esetén a beszélő magával az anaforával nem kíván további tárgyi információt közölni. Nem így a szinonimikus, vagy főleg a sokkal sűrűbben előforduló hiperonimikus kifejezések esetében: ezekben a kifejezés megválasztása különböző szintű és jellegű új információ közlésével járhat. Így például a következő esetben a *víz* → *vegyület* kapcsolatban *váratlan*, új tudásnak számít a víz vegyület mivolta:

- (7) A tenger is, a tavak is vízből vannak. **Ez a vegyület** oxigénből és hidrogénből áll. Emellett különféle ásványi anyagokat tartalmaz.

Az új többlet-információ bevezetésének jó eszköze a közelre mutató névmás. Segítségével először is lehetőség nyílik egyfajta azonosításra/állításra. Strukturális keretben született is javaslat arra, hogy a közelre mutató névmással bevezetett nominális frázist tekintsük eleve predikációnak, hasonlóan a jelzős szerkezetekhez.<sup>20</sup> Vagyis az anafora hallgatólagosan az *'ez (= a víz) vegyület'* állítást is hordozza.

A beszélőnek az a szándéka, hogy az anaforával egyúttal további, új tartalmat is közöljön, szépen megmutatkozik azokban a mutató névmás használatát tekintve tipikus mondatokban, amelyekben az anafora mint a mondat élén álló nominatívuszi topik jelzős szerkezetté bővül.

- (8) a. A struccok viselkedése zárt területen számos kérdést vet fel. **Ezek a nagytestű, furcsa járású madarak** nem egyszer meg is támadják gondozójukat.

<sup>19</sup> Hasonlóan I. Levinson (2004) is.

<sup>20</sup> A német vonatkozásában I. von Polenz (1988).

Ezen a ponton meg kell állnunk egy szembeszökő különbség miatt. Míg a (7) példa elképzelhetetlen a mutató névmás nélkül, a (8) példa esetében a névmást minden további nélkül el is hagyhatjuk:

- (8) b. **A struccok** viselkedése zárt területen számos kérdést vet fel. **A nagytestű, furcsa járású madarak** nem egyszer meg is támadják gondozójukat.

Ez a különbség gondolkodóba ejtethet a névmás mint determináns jelentését/funkcióját illetően.

Két ponton kereshetünk magyarázó érveket a közelre mutató névmással bevezetett anafora használatára nem topik szerepű antecedens esetében.

- (1) Az egyik az anaforaként megjelenő NP új információt is tartalmazó jelentése. Úgy tűnik, hogyha például egy jelzős szerkezet könnyen felismerhetővé teszi az antecedens és az anafora koreferenciáját, a mutató névmás elhagyható.
- (2) A másik magyarázat a névmás deiktikus mivoltából következő két eltérő jelentés. Láttuk a megelőzőkben, hogy a mutató névmással bevezetett anafora lehet kontrasztképző elem. Ez a lehetőség benne van a mutató névmás jelentésében. Ha azt mondom, *ez a kutya*, ezzel mondhatom azt is, hogy *ez és nem egy másik lehetséges kutya*. Mondhatom, de nem szükségszerű, hogy ez a jelentés érvényesüljön, mert érvényesülhet a deiktikus, osztenzív jelentés önmagában is (= *ez a kutya itt*) (lásd például Tóth–Csatár 2014: 5). Feltételezem, hogy ez a kettősség a névmás anaforikus használatában is megmutatható, és elválaszthatjuk egymástól a *kontrasztképző* és a *leíró típusú* anaforákat. Az utóbbiakban a mutató névmás kontrasztív jelentése háttérbe szorul, és helyette egyszerűen az antecedens és az anafora referenciájának azonossága játssza a főszerepet.

A kontrasztáló jelentésű hiperonimikus anafora értelmezése magyarázatot igényel. A kontraszt itt ugyanis nem egy tetszőleges entitás kiemelését és ezzel egy vagy több további lehetséges entitás kizárását jelenti, hanem egy típus vagy egy individuum kiemelését egy adott osztályon belül, és ezzel a többi, ugyanoda sorolható típus/individuum kizárását. Az adott típus/individuum kiemelésével együtt jár még egy „kizárás”: ha közöljük, hogy melyik típusról/individuumról van szó, akkor azzal háttérbe szorítjuk a fölérendelt, összefoglaló osztályt is. Szemléltetésül álljon itt néhány példa.

Kontrasztáló hiperonimikus anafora esetében a névmás törlésével megszűnik a szöveg koherenciája:

- (9) a. = (7)  
 A tenger is, a tavak is vízből vannak. **Ez a vegyület/ \*A vegyület** oxigénből és hidrogénből áll. Emellett különféle ásványi anyagokat tartalmaz.  
 (= Ez a típusú vegyület, ez a speciális, minden mástól eltérő vegyület stb., és nem 'a vegyület' általában.)

- (10) a. Egyre bonyolultabb a kutyák származásának története. **Ezek az emlősök/\*Az emlősök** az újabb kutatások szerint csak testvéri viszonyban vannak a farkasokkal, az őseik nem közösek.  
(= Ezek a típusú emlősök, és nem 'az emlősök' általában.)
- (11) a. = (2b)  
Az elnök mindig is arról volt híres, hogy szeretete a közelében tudni a bizalmasait. Ezért javasolta a konzorcium múltkori ülésén helyettesének az unokabátyját. **Ez az ember/\*Az ember** fél év alatt teljesen átvette a konzern irányítását.  
(= Ez a bizonyos ember, és nem 'az ember' mint élőlény/személy általában.)

Leíró-azonosító anafora esetében a közelre mutató névmás törölhető anélkül, hogy a szöveg különösebben nehézkessé vagy inkoherenssé válna:

- (9) b. Az élet legfontosabb feltétele a víz. **A folyók, tavak és tengerek anyagát alkotó, az élethez nélkülözhetetlen vegyület**/Ez a folyók, tavak és tengerek anyagát alkotó, az élethez nélkülözhetetlen vegyület oxigénből és hidrogénből áll. Emellett különféle ásványi anyagokat tartalmaz.
- (10) b. Egyre bonyolultabb a kutyák származásának története. **A sokáig a farkasok legközelebbi rokonának tartott emlősök**/Ezek a sokáig a farkasok legközelebbi rokonának tartott emlősök az újabb kutatások szerint csak testvéri viszonyban vannak a farkasokkal, az őseik nem közösek.
- (11) b. Az elnök mindig is arról volt híres, hogy szeretete a közelében tudni a bizalmasait. Ezért javasolta a konzorcium múltkori ülésén helyettesének az unokabátyját. **A fiatalember**/Ez a fiatalember mindössze fél év alatt teljesen átvette a konzern irányítását.

A (9a), (10a), (11a) példa esetében a hiperonima önmagában nem ad elég műnációt az anafora referensének könnyű megtalálásához. Hajlunk arra, hogy az adott mondatban a szűkebb intenziójú, de átfogóbb extenziójú hiperonimát (*vegyület, emlősök, ember*) tekintsük önálló, új topiknak. Ezt védi ki a kontrasztáló szerepű mutató névmás. Hasonló példán mutatja be Jeanette K. Gundel az ismertségi hierarchia (Givenness Hierarchy – I. Gundel (2010); Gundel et al. (1993)) működését: (a) *A pareirasaurusokkal foglalkozó újabb tanulmányok azt valószínűsítik, hogy ezek a primitív hüllők a teknősök legközelebbi rokonai.* →← (b) *A pareirasaurusokkal foglalkozó újabb tanulmányok azt valószínűsítik, hogy a primitív hüllők a teknősök legközelebbi rokonai.*<sup>21</sup> A demonstratív névmás a hierarchiában az „aktívált” fokot jelzi, ezért a *primitív hüllő* az (a) példában csak a megelőzőkben egyedül aktivált többes számú entitásra vonatkozhat. A határozott névelővel bevezetett alak

<sup>21</sup> A restudy of pareiasaurs reveals that **these** primitive reptiles are the nearest relatives of turtles. →← A restudy of pareiasaurs reveals that **the** primitive reptiles are the nearest relatives of turtles (Gundel 2003: 128k., kiemelés tőlem, K. P.).

viszont a hierarchiában az „unikálisan identifikálható” fokot képviseli, vagyis azt jelzi, hogy a jelzett entitás unikális reprezentációjú. Ez a reprezentáció azonban vonatkozhat egy már a memóriában adott reprezentációra, vagy konstruálhat egy új unikális reprezentációt. Emiatt a két lehetőség miatt lesz a (b) példa kétértelmű.

A fenti (9b), (10b) és (11b) példák azt szemléltetik, ahogyan kellő részletezéssel az anafora hasonló típusú közegben nélkülözni tudja a mutató névmást – bár a névmás használata itt is megszokottak tűnik. Ez a mutató névmás azonban nem kontrasztáló, hanem semleges, leíró-azonosító szerepű. A leíró jelleg ott érvényesül legjobban, ahol a mutató névmással bevezetett NP egyúttal értékelés, minősítés, nem ritkán emfatikus töltettel. Ez szokatlan kifejezések használatát is megengedi, l. a következő példát:

- (12) A házból kifutott egy mérges kis kutya. **A nyavalyás miniatűr emlős/Ez a nyavalyás miniatűr emlős** egyenesen a bokámat vette célba.

Összefoglalóan megállapítható, hogy érzékeny egyensúly uralkodik az anaforikus kifejezés részletező jelentése, illetve a névmás leíró vagy kiemelő/kontrasztáló funkciója között. A közelre mutató névmás kötelező jelenlétét a hiperonimikus anaforák körében a hiperonim entitás kizárása és a kohiponim entításokkal való szembeállítás révén megvalósuló kontrasztivitás, illetve azonosítás magyarázza. De mi magyarázza a választást egyéb, a kontrasztivitásra nem támaszkodó esetekben? Erre próbál válaszolni a következő alfejezet.

### 2.3.3. A közelre mutató névmással bevezetett névszói anafora szövegtagoló funkciója

Ha összevetjük a következő kontextusokat, érzékelhetünk bizonyos jóformáltsági vagy stilisztikai különbséget a lehetséges anaforák között. Amellett érvelnék, hogy mindkét példasorban a tónussal kiemelt változat lehet a természetesebb, stilisztikailag nem jelölt kifejezőmód:

|   |  |
|---|--|
| (13) Az épület előtt feltűnt egy sárga taxi. <b>A taxi</b> lassított, de nem állt meg.                                | (13') Az épület előtt feltűnt egy sárga taxi. <b>?Ez a taxi</b> lassított, de nem állt meg.                              |
| (14) Tegnap végre elmentem egy nőgyógyászhoz. <b>Az orvos</b> megvizsgált, és mindent rendben talált.                 | (14') Tegnap végre elmentem egy nőgyógyászhoz. <b>?Ez az orvos</b> megvizsgált, és mindent rendben talált.               |
| (15) Az épület előtt feltűnt egy sárga taxi. <b>?A taxi</b> azonban nem a megszokott taxitársaság emblémáját viselte. | (15') Az épület előtt feltűnt egy sárga taxi. <b>Ez a taxi</b> azonban nem a megszokott taxitársaság emblémáját viselte. |
| (16) Tegnap végre elmentem egy nőgyógyászhoz. <b>?Az orvos</b> segítette világra a második unokámat.                  | (16') Tegnap végre elmentem egy nőgyógyászhoz. <b>Ez az orvos</b> segítette világra a második unokámat.                  |

1. táblázat. A névmást kedvelő, illetve kerülő anaforák

A (13) és (14) példában egy történést leírását olvassuk az események egymásutánjában. A mutató névmás használata indokolatlan. A (15) és (16) példában

viszont az eseménysort megszakítja a beszélő információja az anafora anteceden-séről. A mutató névmás használata itt azt jelzi, hogy a szöveg – ellentétben a (13) és (14) példával – nem a megelőző témának (= a taxival kapcsolatos történesnek, az orvosi vizsgálatnak) a folytatása, hanem egy régi-új témának (= a taxi milyen-ségének, az orvossal kapcsolatos korábbi eseményeknek) a más irányú részlete-zése. A közelre mutató névmással bevezetett anafora képletesen kifejezve arra figyelmeztet, hogy a „távolságtartó” történetleírás megakad, helyette a referensnek mint központi témának a bemutatása következik a beszélő tudása/véleménye szerint. Ugyanez történik a következő példákban is:

- (17) a. A taxiból kiugrott egy agár. **Ez az állat** már többször járhatott erre, mert egyenesen a bejárat felé tartott.
- b. A taxi megállt az épület előtt. **Ez az épület** már sok vihart megért, de ilyen fura járművet még sosem látott.

A példák szépen mutatják, ahogyan a figyelmünk a történes folyama helyett a beszélőnek az anteceden-sre vonatkozó kommentárjára összpontosul. Jellemző az ez használata, ha az elbeszélés folyamatában olyan állításra kerül sor, amelyet valamilyen szubjektív modalitás színezt, például a lehetőség feltételezése, l. a (17a) példát. Kommentár-ra akkor is szükség lehet, ha az elbeszélés során a várttól eltérő momentum kerül előtérbe. A (15b) és a (17b) példákban a kontrasztálás (*azonban*, *de*) támogatja a beszélő elvárásától, illetve egyúttal a hallgatónak is tulajdonított elvárástól való eltérést.

A mutató névmás használata sugallni tudja azt a fajta narratív perspektívavál-tást, amelynek során az elbeszélő mint narrátor mintegy beleszól a szövegbe, ön-magát, a saját „tudását” megjelenítve és ezzel a hallgatót is bevonva a törté-nésbe.<sup>22</sup>

- (18) a. Az épület előtt megjelent egy taxi. A portás rögtön észrevette, hogy **az autó** nem a megszokott taxitársaság emblémáját viseli. Kíváncsian kilépett a fülkéjéből, és a taxi felé indult. (Távolságtartó elbeszélés.)

<sup>22</sup> A hazai, holista alapállású, funkcionális kognitív szövegtani iskola kutatásainak egyik legki-dolgozottabb témája a *nézőpont* fogalom. Az itt intuitíven használt fogalmak, mint a narratív perspektívaváltás vagy a beszélői hozzáállás és kommentár abban a keretben jól pontosít-hatók lehetnek. Lásd ehhez mindenekelőtt Tátrai Szilárd kutatásait a nézőpont működéséről a narratív megnyilatkozásokban (Tátrai 2005; 2011: 144kk., valamint a II. fejezet: A nézőpont pragmatikája: 153kk.). A nézőponthoz kötődve a funkcionális kognitív irányzat az egyes beszédhelyzetek/szöveghelyek interpretációjában eredményesen alkalmazza a José Sanders és Wilbert Spooren nevéhez fűződő *semleges kiindulópont*, *referenciális központ* és a *tudatosság szubjektuma* fogalmakat (Sanders-Spooren (1997), bevezető leírásukat és elem-ző alkalmazásukat l. például Tolcsvai Nagy (2001: 125kk.)). E kérdéskörnek a részletes feldolgozása azonban szétfeszítené a jelen dolgozat kereteit, így a további kifejtésre és az elmélettel való kritikus szembesülésre ez a dolgozat nem vállalkozik, – annak nyugtalanító tudatában, hogy az itteni, aprólékos megfigyelésekre támaszkodó intuíció hagyományos strukturalista keretben is természetesen csak első lépés a téma tárgyalásában.



- b. Az épület előtt megjelent egy taxi. A portás rögtön észrevette, hogy ez az autó nem a megszokott taxitársaság emblémáját viseli. Vajon miféle vállalkozásé lehet? Kíváncsian kilépett a fülkéjéből és a taxi felé indult. (A narrátor is és a hallgató is a mutató névmással bevezetett referen sről való „közelebbi tudás” birtokosaként mintegy résztvevője lesz a jelenetnek.)

A (18b) példában a *hogy* kötőszóval bevezetett mellékmondatot ráadásul akár úgy is értelmezhetjük mint a szereplő (= a portás) gondolatának/belső beszédének részét, ezzel mintegy „közelebb hozva” a figurát (és a jelenetet) az olvasóhoz.

A közelre mutató névmás tehát jelzi a történet kontinuitásának megakadását, és ennek oka lehet a beszélő visszatekintő, ténymegállapító, kommentáló, értékelő szándéka, a hallgató bevonására való törekvés vagy akár a szabad függő beszéd irányába történő elmozdulás. Mindez természetesen együtt járhat az anafora fókusz vagy kontrasztív topik szerepével. Megerősítheti a kommentárt, illetve a kommentálás feszítő szükségességét az elvárttól való eltérés, illetve az elvárással való szembesítés is, itt sem véletlen tehát, hogy a közelre mutató névmás olyan gyakran jelenik meg kontrasztáló megfogalmazásban. Ebben a szerepében a közelre mutató névmás fontos szövegtagoló feladatot lát el.

#### **2.4. ALANYKÉNT/TOPIKKÉNT ÁLLÓ ANTECEDENSRE TÖRTÉNŐ UTALÁS KÖZELRE MUTATÓ NÉVMÁSSAL BEVEZETETT ANAFORÁVAL ÉS A SZÖVEGGÉ SZERVEZŐDÉS HÁROM FOKOZATA**

Az alany és a tárgy közismerten kitüntetett grammatikai funkció. Ezért indokolható lépésnek tűnik, hogy a topik, illetve a nem topik funkciójú antecedenssel koreferens anaforákat azokban a mi szempontunkból is nagyon feltűnő esetekben szembe- sítsük, amelyekben a topik az antecedens tartalmazó mondat alanya, a nem topik pedig tárgya. Visszatérve a (2) alatti példákhoz, láthattuk, hogy a közelre mutató névmással bevezetett anafora ugyan elsődlegesen a megelőző mondat nem topik elemével koreferens, de minden további nélkül visszautalhat a megelőző mondat topikjára (alanyára) is. A két lehetőség között viszont jelentős különbség van a szöveg kontinuitását illetően. A kétféle folytatás éppen abban tér el, hogy ha a megelőző mondat tárgya jelenik meg a mutató névmással bevezetett topikként, akkor a szövegbeli történet/leírás mondhatni „súrlódásmentesen” folytatódik, míg a megelőző mondatbeli alany megisméltése mutató névmással bevezetve megtöri ezt a folyamatot, mintha a mondandónk különállását hangsúlyozva tennénk egy új irányú információra utaló, értékelő, kommentáló, netán emfatikus kitérőt.

- (19) a. Marci a születésnapjára meghívta a szomszédunk nagyobbik fiát. Ez a gyerek másfél évvel idősebb a mi fiunknál, de majdnem vele egykorúnak látszik.
- b. Marci a születésnapjára meghívta a szomszédunk nagyobbik fiát. Ez a gyerek kiskorától kezdve mindig a nagyobbak között érezte jól magát.

A közelre mutató névmással bevezetett anafora szükségszerűen mindig kiemeli, „közel hozza” az új topikot, úgy is mint implicit szembeállítást/azonosítást, és úgy is mint a beszélő jelenlétének, a témához fűződő tudásának, véleményének

hordozóját. De ha az új topik (az anafora) antecedense a megelőző mondat predikátumrésze (l. az előző 2.3. fejezetet), akkor az az *eltolódás*, amelyet a topikváltás okoz, egyszerűen természetes, ellentétben azzal a *töréssel*, amely a topik/alany antecedensnek anaforaként (= régi-új topikként) való megisméltése okoz. Esetenként jelentős erőfeszítésbe is kerülhet, míg kibogozzuk a tényleges információt, és csak a kontextus segít, hogy felfedezzük az alany/a topik folytonosságát:

- (19) c. Marci a születésnapjára meghívta a szomszédunk nagyobbik gyerekét. **Ez a gyerek** kiskorától kezdve mindig a nagyobbak között érezte jól magát.
- Marci volt az egyetlen kisgyerek, akivel mindig hajlandó volt együtt játszani. (A szomszéd gyerekről van szó.)
  - Emlékszem, mennyit mondtuk neki, hogy Marci, menj, játssz Pistivel is, aki az unokatestvére, és egyidős vele. (A mi Marcinkról van szó.)

Az *ez a gyerek* megjelölést intuitíven elkerülhetetlenül először a tárgyhoz kötjük, illetve várjuk a további megerősítést.

A kontinuitás megakadásának ezt az eltérő mértékét/minőségét két tényhez is kapcsolhatjuk. Szpekulatív módon támaszkodhatunk egyfelől a formára. A tárgy megisméltésével járó topikváltás szabálykövető, sztereotip formája a grammatikai funkcióban használt *az* vagy az *ő* névmás (hivatkozást l. előbb a 2.2. fejezetben). Ez az eleve kifejtett forma könnyebben megengedi a közelre mutató névmással való helyettesítést, ha beszélői kommentárt fűzünk a történetmesélésbe. A megismélt/megőrzött topik ezzel szemben alapesetben a magyarban a pro-ejtésnek engedelmeskedik. Ehhez képest a mutató névmás jelenléte sokkal nagyobb váltásnak számít.

Ennél azonban fontosabbnak tűnik az a tény, hogy a megismélt és névmással kiemelt topikról/alanyról tett állítás olyan független, új irányt ad a szövegnek, amely a szövegtopik (vagy immár a szövegtéma<sup>23</sup>) szintjén jelentős elmozdulást jelent, és feltételezhetjük, hogy ennek az erőteljesebb, intenzívebb váltásnak lehetnek a szöveg folytatását meghatározó következményei, valamint „külső” jelzései is. A mutató névmással kiemelt topikról beiktatott állítás megnehezítheti a visszatérést az antecedens tartalmazó szövegtémához. A szövegtéma megváltozása tetten érhető például olyan jelzésekben, mint az idősíki eltolódása vagy a beszélő személyének/kommentárjának előtérbe kerülése.<sup>24</sup> A megőrzött, de a szövegtémából kiemelt alanyról mondottaknak gyakran jól érzékelhető érzelmi háttere is van.<sup>25</sup> Az ilyen típusú szövegtémaváltás egyúttal elkülöníti a történetmondás/elbeszélés és a beszámoló/kommentár szöveg típusát is.

Mindezek alapján úgy tűnik, hogy a főnévi anafora mint topik megjelenésével a diszkurzív kontinuitás, valamint ezzel együtt a szöveggé szerveződés három jól elkülöníthető fokozatát érhetjük tetten:

<sup>23</sup> A *szövegtéma* kifejezés használatával utalni szeretnék arra az erőteljesebb váltásra, amelyet a névmással kiemelt topik adott esetben a szöveg szintjén jelez.

<sup>24</sup> Feltételezem, hogy ehhez társulnak megfelelő vizsgálatokkal bizonyosan igazolható jelzések az esetleges hosszabb lélegzetvétel/szünet, hangmagasság stb. területén is.

<sup>25</sup> Lásd ehhez a közelre mutató névmás közismert emfatikus funkcióját is, pl.: *Nahát ez a Pisti! Mit csinált már megint!*

- (1) A közvetlen folytatást képviseli az egyszerű topikisméltés határozott névelős névszóval, megfelelően a személyes névmással vagy névmás nélkül (= zéró névmással) történő folytatásnak.
- (2) A természetes topikváltással járó folytatást képviseli a nem topik szerepű antecedens mint új topik, azonosító fókusz szerepben, valamint pragmatikai szempontú perspektívaváltáskor a közelre mutató névmással bevezetve.<sup>26</sup> Ha a topikváltás szemantikai bizonytalansággal jár együtt, akkor az anafora referensének azonosítását a kontrasztív funkciójú névmáshasználat biztosítja.
- (3) És végül a szövegtémára is kiható váltás lehetséges bevezetését jelzi a topik szerepű antecedens kiemelése a közelre mutató névmással új nominális topikként, amelyről váratlan, *a korábbi témát felfüggesztő* állítást teszünk.

A topik-, és adott esetben perspektívaváltás, illetve szövegtémaváltás között érzékelhető különbség van, amely feltehetőleg kísérletileg is megragadható a topik-referens azonosításának időtartamára, valamint esetleg a hangzás (emfatikus ritmus, változó hangmagasság) mikéntjére irányuló eszközös vizsgálatokkal. Perspektívaváltáskor a mutató névmással bevezetett főnév a mondat élén eszköze annak a megszakításnak, amely a közvetlen kontinuitás pillanatnyi felfüggesztését, illetve a beszélő kommentárjának közbeszúrását eredményezi. Ez a kommentár azonban megmarad az adott szövegtémán belül. A szövegtémaváltáskor szintén arról van szó, hogy a beszélő beleszól a szövegfolyamatba, csak hogy ez a „beleszólás” egyúttal új szövegtémát is eredményez. A névmásnak éppen az a dolga, hogy a megismélt topikra rámutatva segítsen a figyelmet a régi topikhoz fűződő, de más, új szövegtémára irányítani.

## 2.5. Részösszefoglalás

A közelre mutató névmással bevezetett anafora topik/alany szerepben egy nagyon gyakori szövegmondatípus bevezető mondatrésze. Ez az anafora nyelvi-mentális intuíciónk szerint első renden nem topik szerepű antecedensre utal vissza. Ugyanakkor lehetőség van a topik/alany újraemlítésére is.

A nem topik szerepű antecedensre visszautaló anaforának lehet kontrasztáló, és lehet semleges, leíró-azonosító jelentése/hatása. Ez a kettősség a közelre mutató névmást egyéb kontextusban (nem anaforikus szerkezetekben, önálló használat során) is jellemzi. A kétféle szerep pregnáns különbségét jól szemléltetik a hiperonim anaforák, tehát azok az esetek, amelyekben az antecedenshez képest átfogóbb jelentésű névszót vezetünk be. A kontrasztáló szerep megkívánja a

<sup>26</sup> František Daneš a szöveg strukturálódásának típusait a téma és réma fogalmak mentén ugyancsak aszerint állítja fel, hogy a mindenkori második szövegmondat az első témáját témaként vagy rémaként folytatja-e. A felvázolt lehetőségek: (1) az adott témánál maradvá ahhoz új és új rémákat vezetünk be, illetve (2) a témát a rémákból levezetett témákkal folytatjuk, (3) a témához csatolt réma újabb és újabb elemeit tárjuk fel, illetve (4) a témát részekre szabadaljuk, és részenként új rémákat illesztünk hozzá (Daneš 1978: 189kk.). A közelre mutató névmással alkotott kifejtő szerkezet szerepe a szoros kontinuitás mint munkahipotézis segítségével, valamint az itt nem terminusként használt, de megfelelő elméleti keretben pontosítható *perspektívaváltás* bemutatásával hozzájárulhat a szöveg struktúrájának pontosabb és sokoldalúbb megragadásához. A perspektíva fogalom sokszínűségét és az elméleti megalapozás szükségességét jól szemlélteti Németh T. Enikő dolgozata (Németh T. 2013: 117kk.).

mutató névmás jelenlétét: ezekben a szövegmondatokban a közelre mutató névmást nem helyettesíthetjük határozott névelővel. (Lásd (9a)–(11a) példákat.) A leíró-azonosító szerepű névmás helyettesítése pusztán határozott névelővel ugyanakkor stilisztikai döntés kérdése, hozzávéve, hogy ezekben az esetekben megjelennek további magyarázó elemek, például jelzők is. (Lásd (9b)–(11b) példákat.)

A közelre mutató névmás jelenléte nem topik szerepű antecedenusra visszautalva mind a kontrasztáló, mind a leíró funkcióban mentálisan begyakorlott. Ugyanakkor látnunk kell, hogy a kontrasztivitást hordozó egyéb lehetőségek határozottan erősítik ezt a jelenléteket. Ilyen lehetőségnek számítottak az ellentétező kötőszavas mellérendelések, de ide sorolhatjuk az anafora mondatbeli fókusz vagy kontrasztív topik szerepét is.

A közelre mutató névmás másfelől arra alkalmas, hogy a szöveget mint narrációt a beszélő véleményének, értékelésének beiktatásával kommentárként folytassuk, és ezzel esetenként mind a beszélőt, mind a hallgatót bevonjuk a szövegbeli történésekbe. A befűzések megállítják a történések közvetlen folyamatát, vagyis befolyásolják a szöveg szoros kontinuitását. Ha arra kérdezünk rá, hogy szövegmondatunkban az anafora a topik/alany újraemléke-e, akkor a vizsgálat eredményeképpen a szöveg kontinuitásának három fokozatát rögzíthetjük. Az első a történések gördülékeny folytatása az idősíki megőrzésével és topikfolytonossággal, tehát személyes névmással/zéró névmással vagy határozott névelős szerkezettel jelölt anaforával. A második a nem topik szerepű elem topikalizációja összefüggésben a történéssel/témával. A közelre mutató névmás használata fellazíthatja a topikkontinuitást és adott esetben az idősíki, és ezzel az elbeszélésbe kommentárt is fűzhet. Végül a harmadik fokozat a topik/alany újraemléke a történéstől függetlenedő új topikként. Ez úgyszintén kommentár, de ez a kommentár a szövegtémára is hatással van: nemcsak perspektívaváltásról van szó, ahol egy témán belül, ahhoz tartozóan változik a topik, hanem a (látszólagos, külsődleges) topikfolytonosság ugyanarról a topikról tett, de eltérő témához kapcsolódó állítást takar és ezzel új szövegtémát vezet be, megszakítva a szöveg általános kontinuitását.

A következőkben célszerűnek tűnik az eddigi megállapításokat maguknak az anaforáknak a típusai/lehetőségei szerint felülvizsgálni. Erről szól a harmadik fejezet.

### **3. A közelre mutató névmással bevezetett anafora az anaforatípusok felől vizsgálva**

#### **3.1. Az anaforák egyszerű típusai: direkt és indirekt anaforák**

A közelre mutató névmással bevezetett topik (alany) szerepű anaforák szempontjából fontos kérdések megfogalmazásához szükséges röviden áttekinteni az anaforák típusait, és felvázolni azt a rendszert, amelyben a közelre mutató névmással álló kifejtő szerkezetek elhelyezhetők.

A magyar szövegtani szakirodalom az elmúlt évtizedben sokféle irányból közelítette meg az anaforika kérdéskörét. Szikszainé Nagy Irma szövegtani monográfiájában a szövegösszefüggésről szóló fejezetben részletes képet kapunk az anaforika lehetőségeiről az utalás iránya, a szövegösszefüggés hatósugara, az utalás kiterjedése és az utalás jellege szerint (Szikszainé Nagy 1999: 62kk.). Emellett a mezőösszefüggésről szóló részben lényegében megjelenik az itt a

következőkben indirekt anaforaként számon tartott kategória is (185kk.). Tolcsvai Nagy Gábor könyvében az anafora közismert alapeseteit a névmási koreferenciáról szóló fejezet mutatja be (Tolcsvai Nagy 2001: 200kk.), a jelen dolgozatban indirekt anaforának értékelt eseteket a *Fogalmi szójelentésen alapuló koherencia* című fejezet tartalmazza (222kk.). Fontos megállapítások olvashatók a névmások anaforikus funkciójáról Laczkó Krisztinának a magyar névmásrendszerről szóló munkáiban. A névmások referenciáját funkcionális kognitív keretben maradva, de többféle szemszögből világítja meg. Az egyik, az anaforika számára releváns szemszög a deixis, a másik a koreferencia. A deiktikus referencia egyik változata az endoforikus, vagyis a szövegen belüli deixis, amely lehet előrevelítő vagy visszautaló jelentésű. A forikus referencia esetei között tartható számon (a mondategységen belüli és a konnexiós referencia mellett) a kontextusfüggő referencia (Laczkó 2002: 472kk.; hasonlóan, illetve más és más szemszögből l. még Laczkó 2003; 2004; 2005; összefoglalóan Laczkó 2006). A deixis tárgyalása során mind Laczkó Krisztina, mind Tátrai Szilárd foglalkozik a szövegen belüli úgynevezett diskurzus-deixissel, továbbgondolva Levinson (2004) hasonló kategóriáját (Tátrai 2010). Ez emlékeztet az ebben a dolgozatban komplex anaforáknak nevezett jelenségre.

A közelre mutató névmással bevezetett anaforák jelen vizsgálatában alapkérdés volt a névmás strukturálisan szabályozott (kötelező, választható vagy netán tiltott) megjelenése. Ehhez a problémához az az áttekintés biztosította a legjobb elméleti háttérrel, amelyben kiinduló pontként nem a koherencia, nem a koreferencia és nem a deixis, hanem (mindezen szempontokat figyelembe véve) maguknak az anaforáknak és antecedenseiknek a szintaktikai és szemantikai összefüggésrendszere szerepelt. Ezért az anaforák típusait és a terminológiát a következőkben Schwarz-Friesel és kutatótársainak téziseit követve ismertetem, illetve használok.<sup>27</sup>

Az egyszerű anafora legkézenfekvőbb és legtöbbet és legrégebben kutatott válfaja a direkt anafora. A direkt anafora esetében a szövegben megfelelő közelségben kifejtetten jelen van az a nominális antecedens, amelyre az anafora utal. A direkt anafora (a) megismételheti határozott névszóval magát az antecedenst, (b) lehet névmás (a magyarban zéró névmás is), (c) az antecedens lexikális szinonimája, (d) az antecedenshez képest fölérendelt fogalom: hiponima, sőt (e) az antecedens részletező körülírása is:

- (20) a. Az épület előtt megjelent egy furcsa taxi. A taxi óvatosan lassított, majd megállt.  
 b. Az épület előtt megjelent egy furcsa taxi. Ø Óvatosan lassított, majd megállt.  
 c. Az épület előtt megjelent egy furcsa taxi. Az autó óvatosan lassított, majd megállt.  
 d. Az épület előtt megjelent egy furcsa taxi. A jármű óvatosan lassított, majd megállt.  
 e. Az épület előtt megjelent egy furcsa taxi. A meglehetősen öreg és kopott jószág óvatosan lassított, majd megállt.

<sup>27</sup> A bemutatott rendszernek és kialakulásának részletes és kritikus megjegyzésekkel kísért leírását l. Schwarz (2000), továbbá Schwarz-Friesel (2007). A komplex anaforák vonatkozásában Consten-Knees-Schwarz-Friesel (2007), valamint Haase (2016), az indirekt pronominalis anaforák kapcsán Cornish (1999), valamint Haase (2016).

A direkt anafora szövegalkotó szerepének vizsgálata során már igen korán megjelenik az az észrevétel, hogy másfajta összefüggések is hozzájárulnak a koherens szöveg létrejöttéhez. Horst Isenberg (1974 [1971]) elkülöníti az explicit és az implicit referenciát. Az előzőn mai fogalmaink szerint a direkt anafora lehetőségét érti. Az utóbbinál többek között ebből a példából indul ki: *Tegnap esküvőn voltam. A menyasszony földig érő ruhában volt.*<sup>28</sup> Az *esküvő* és a *menyasszony* összefüggése ugyanúgy a szövegkoherencia feltétele, mint a direkt anaforák. A korai kutatások a magyarázathoz két kézenfekvő tényezőre támaszkodnak. Az egyik a beszélők enciklopedikus vagy a releváns kontextushoz kötődő tudása, amely megalapozza a referens azonosítását. A másik az a mentális művelet, amelynek során a beszélők az adott szövegmodellben vagy szövegvilágban a már ismert szövegegységekből logikai vagy plauzibilis következtetéssel jutnak el az adott referenshez (*esküvő* → *menyasszony*). A referens előzetes említése nem szükségszerűség! A szövegvilág folyamatosan épül fel és gazdagszik információkkal, amelyek lehetővé teszik a mindenkori következtetéseket mint továbblépéseket. Gundel et al. (1993) az ismertség hierarchiájában nem is tesz különbséget a direkt anaforák és az említett típusú jelenségek között azt illetően, hogy a hierarchia melyik fokát képviselik. Az *indirekt anafora* megjelölést ezekre az esetekre Erkö és Gundel (1987) vezeti be néhány példán.<sup>29</sup> Pontos leírásukat és meghatározásukat Schwarz (2000) monográfiája tartalmazza.

Az egyszerű indirekt anaforának nincs explicit antecedense (a kognitív szemantikai alapú kutatás az indirekt anafora horgonyáról – „Anker”, „anchor” – beszél, l. Schwarz-Friesel (2007)), a kifejezés több szinten értelmezhető kognitív folyamatok révén kapcsolódik a szövegbeli előzményéhez. Ezek a kognitív folyamatok nem egyszerű összeillesztések (ahogyan azt a direkt anaforáknál a legtöbb esetben feltételezni szeretnénk).<sup>30</sup> A hallgatónak fel kell fedeznie az összetartozó elemeket, illetve az összetartozás alapját. Monika Schwarz modelljében ez a felfedezés a következőkre támaszkodhat:

- A: szemantikai relációkra (például rész-egész viszonyra),  
 B: lexikálisan (is) rögzített tudásunkra (például arra a tudásra, hogy a *kinyit* igéhez hozzákapcsolódik, amit kinyitunk, és amivel kinyitjuk),

<sup>28</sup> Az eredetiben: „*Gestern fand eine Hochzeit statt. Die Braut trug ein langes Kleid.*” Isenberg (1974: 194); Schwarz fogalomtörténeti bevezetőjében megemlíti Roland Harwegnek ugyancsak az indirekt anaforát megelőlegező „Kontiguitätssubstituendum” (érintkezéses helyettesítés) kategóriáját már 1968-ból, l. Schwarz (2000: 5).

<sup>29</sup> A jelenséget más és más szempontból különbözőképpen írták körül és nevesítették, az első között például Haviland és Clark (1974): „bridging structure” (áthidaló struktúra); Hawkins (1978): „associated anaphors” (asszociációs anaforák); Prince (1981): „inferables” (beleértődések) stb. L. mindehhez részletesebben Schwarz (2000); Eilers (2011); Haase (2016).

<sup>30</sup> A direkt anaforákban is többről van szó. L. ehhez kognitív szemantikai keretben: „... az explicit antecedenshez tartozó anaforák nemcsak új információt nyújtanak a szövegbeli referensről, hanem új referensek kiváltói is az adott szövegvilág modellben. Ezért sok direkt anafora szándéka szerint sokkal több, mint afféle egyszerű »keresd meg és illeszd be« eljárás.” („... anaphors with explicit antecedents may not only introduce new information about the textual referent. They may even trigger new referents into the text-world model. Hence, the resolution of many direct anaphors involves much more than a simple search-and-match-procedure”) (Schwarz-Friesel 2007: 14).

C: konceptuális sémákra (például ha *esküvőről* beszélünk, ahhoz forgatókönyvként hozzátartozik a *menyasszony*, a *vőlegény*, a *násznép* stb.)  
 D: és végül, de nem utolsósorban esetenként bonyolult következtetésekre is.

- (21) a. Végül nem vettem meg a kabátot. Túl nagy volt a gallér.  
 b. Gyorsan akartam kinyitni a kaput, hogy ne ázzak meg nagyon. A kulcs természetesen a bevásárlótáska legfenekén volt.  
 c. Tegnap esküvőn voltam. A koszorúslányok egyforma rózsaszín ruhában voltak.  
 d. Végre volt a hét végén egy kis nyugalmunk. Péter szombaton bent felejtette a mobiját a munkahelyén.

Az indirekt anafora referense tehát vagy a megelőző mondat (nyelvi) szemantikai struktúrájának azonosítható része ((a) és (b) példa), vagy egy specifikus (kognitív) keret/forgatókönyv<sup>31</sup> alapértelmezett jelentése ((c) példa), vagy pedig a világról való tudásunk révén a kognitív plauzibilitás alapján kikövetkeztethető tényállás ((d) példa). Az indirekt anaforák egyszerre működnek adott/ismert és új entitásokként. A határozott névelős főnév (például *a gallér*, *a kulcs*, *a koszorúslányok*) egy entitás valamiképpen már bevezetett, adott mivoltára utal. Az anafora maga ugyanakkor valami másról, valami újról szól. Így az indirekt anafora egyszerre valószínűleg meg a szövegben a referenciális folytonosságot és az új információ folyamatos feldolgozását.

Az indirekt anaforákkal való foglalkozás kezdetén úgy tűnt, a kétféle szövegalkotó mód (= direkt és indirekt anaforika) jelentősen különbözik. Az az észrevétel azonban, hogy az adott és az új információ az anaforában összekapcsolódik, feltűnően figyelmeztet arra, hogy a két kategória összetartozik, és sokkal inkább egy kontinuum két pontját képezi. Hiszen ahogy azt a (20e) példa is szemléletesen bizonyítja, a direkt anafora is egyesít adott információt (a referens azonosságáról) és új információt (a referens minőségéről). (Mindehhez részletesen strukturális és kognitív szemantikai háttérrel I. Schwarz (2000), valamint Schwarz-Friesel (2007).)

### 3.2. Komplex anaforák

Az adott és az új összefonódása, együttes jelenléte jellemzi az anaforák további típusát is, amely a közelre mutató „ez” névmás vonatkozásában különösen relevánsnak tűnik. Ez a komplex anafora. A jelenségre a korai szövegtnak is felfigyeltek. Először Halliday és Hasan írja le „kiterjesztett referencia” és „szövegre történő utalás” megjelöléssel (extended reference, text reference, I. Halliday–Hasan (1976)).<sup>32</sup> A komplex anafora olyan nominális kifejezés, amely egy mondatnyi vagy annál hosszabb, propozicionálisan strukturált antecedensre referál. Maga az

<sup>31</sup> A *keret (frame)* fogalmat Charles J. Fillmore és követői nyomán (I. pl. Fillmore 1982), a *forgatókönyv (script, scenario)* fogalmat Gilles Fauconnier és követői nyomán (I. pl. Fauconnier 1984 = 1985) terminusként használja az idézett szakirodalom.

<sup>32</sup> A fogalom történetéhez, valamint a komplexitás különböző formái megnyilvánulásaihoz I. Consten–Knees–Schwarz-Friesel (2007: 82k.); Schwarz-Friesel–Consten (2014: 123kk.); Haase (2016).

anafora állapotot, tényt, eseményt jelentő szó, vagy olyan kifejezés, amely általános és elvont módon utal egy propozícióra. Ilyen kifejezések John Lyons klasszikus szemantikájában az úgy nevezett „second-order entity”, illetve „third-order entity” megjelöléssel besorolt elemek. A második rendbe sorolt egységek (second-order entity) – szemben az első rendbe sorolt egységekkel (first-order entity), amelyek személyek vagy dolgok megnevezései – időben és térben definiálhatók, vagyis események és folyamatok. A harmadik rendbe sorolt egységek viszont tények vagy propozíciók, amelyek az időhöz és térhez kötött eseményekből és folyamatokból levezethetők, de időtől és tértől független mentális konstrukciók (Lyons 1977: II. 442kk.).<sup>33</sup> A komplex anafora a nyelvhasználó bonyolult kognitív stratégiájára épül. A nyelvhasználó konstituálja = hozza létre és sűríti információs egységgé azt a propozicionálisan strukturált antecedenst, amelyre az anafora visszaütal. Az anafora lexikális jelentése révén a referenst különböző szemszögből pontosítja mint a diskurzus új tárgyát. L. a következő példákat:<sup>34</sup>

- (22) a. A Föld kering a Nap körül. **Ez a folyamat** valamivel több mint 365 napot vesz igénybe.
- b. A Föld kering a Nap körül. **Ez az állapot** évmilliárdok óta tart.
- c. A Föld kering a Nap körül. **Ez a tény** Kepler számításai óta ismert.

<sup>33</sup> Lyons a fogalmakat részletesen körülírja: „Feltűnően eltérő azoknak az egységeknek az ontológiai státusza, amelyeket második és harmadik rendbeli egységeknek nevezünk; ez lényegesen függ annak a nyelvnek a struktúrájától, amelyen beszélünk róluk. [...] Második rendbeli egységek esetében eseményekről, folyamatokról, állapotokról stb. beszélünk, amelyek időben kötöttek, és amelyek az angolt alapul véve inkább megtörténnek, végbemennek, mintsem léteznek; harmadik rendbeli egységeken pedig olyan propozícióként felfogott absztrakt entitásokat értünk, amelyek kívül állnak téren és időn. A háromféle egység megkülönböztetése csak részben felel meg a konkrét és absztrakt egységek hagyományos elkülönítésének, amelyen a főnevek, illetve megnevezések osztályozása alapszik. A második rendbeli egységek ugyanis, bár hagyományosan elvont főneveknek számítanak, egyértelműen nem elvontak abban az értelemben, hogy elvontnak az számít, ami nem kötődik helyhez és időhöz. [...] A második rendbeli egységek megfigyelhetők és – hacsak nem pillanatnyi események – időbeli kiterjedésűek, a harmadik rendbeli egységek viszont nem figyelhetők meg, és nem mondhatjuk róluk, hogy térben és időben történnek vagy léteznek.” („The ontological status of what we will call second-order and third-order entities is more controversial; and it may well depend crucially upon the structure of the languages that we use to talk about them. [...] By second-order entities we shall mean events, processes, states-of-affairs, etc., which are located in time and which, in English, are said to occur or take place, rather than to exist; and by third-order entities we shall mean such abstract entities as propositions, which are outside space and time. This distinction between three kinds of entities is such that it corresponds only in part with the traditional distinction between concrete and abstract entities, upon which the classification of nouns and nominals depends. Second-order entities, though they may be denoted by what are traditionally called abstract nouns, are clearly not abstract in the sense that something that has no spatiotemporal location is abstract. [...] Whereas second-order entities are observable and, unless they are instantaneous events, have a temporal duration, third-order entities are unobservable and cannot be said to occur or to be located in space or in time”) (Lyons 1977: II. 442, 443k., 445). Hivatkozik Lyonsra Consten-Knees-Schwarz-Friesel (2007: 83) is.

<sup>34</sup> A példák alapötletét I. Consten-Knees-Schwarz-Friesel (2007: 99).



- d. A Föld kering a Nap körül. **Ez az állítás** megingatta az egyház által is képviselt geocentrikus világméretet.

Az adott és az új információ (given-new information)<sup>35</sup> a komplex anaforában is együtt jelentkezik. Az adott témára utal a csaknem minden esetben fellépő ez névmással bevezetett, határozott főnév, ugyanakkor ez a főnév fontos többletinformációt tartalmaz, tehát új közlendőnek számít. Nem mindegy, hogy példamondatunk közlendőjét a Föld keringéséről folyamatként, állapotként, állításként stb. értelmezzük.<sup>36</sup> Akár még tovább is bonyolíthatnánk a példát:

- (22) e. A Föld kering a Nap körül. **Ez a kegyeletsértőnek számító felfedezés** súlyosan érintette a ptolemaioszi világméretet hirdető egyházat.

A komplex anaforát az előzők során két kritérium határozta meg. Az antecedens legyen propozicionálisan strukturált, egy vagy több mondatnyi információs egység! Az anafora pedig legyen olyan absztrakt jelentésű elem, amely az antecedens tartalmát új, általánosabb, elvontabb szempont szerint kategorizálja!

Ugyanakkor látnunk kell, hogy vannak anaforikus szerkezetek, amelyekben az antecedens ugyan propozicionálisan strukturált, de az anafora olyan – Lyons idézett elmélete szerint elsődleges – szemantikai egység (tárgy vagy személy), amely nem tesz eleget a második kritériumnak, ti. a „komplexáló”, összefoglaló feladatnak. Ezért Consten–Knees–Schwarz–Friesel (2007) szerint nem számíthat komplex anaforának például a következő, (23) példabeli anafora. A *falfirka* ugyan egy szóba sűríti és megnevezi a megelőzőkben leírt/körülírt referenst, de nem kategorizálja azt egy új, „magasabb”, absztrakt szempont szerint mint a szöveg új témáját. Ebben az esetben igazából a direkt anafora bonyolultabb változatával van dolgunk, ahol a részletes leírás (*sírhant, rajta egy kereszttel és az ismert szlogennel*) megelőzi a köznévvvel történő megjelölést (*falfirka*).<sup>37</sup>

- (23) A kilencvenes évek elején valaki megelégtelt a pénzvilág nyomulását, és véleményét egy sírhanttal, rajta egy kereszttel és egy ismert szlogennel fejezte ki: „A legjobb befektetés.” Ez a **falfirka** éveken át látható volt Debrecenben a Simonyi út egyik téglakerítésén.

A (23) példa másfelől felépítését tekintve természetesen ugyanolyan, mint a tipikus, kettős kritériummal meghatározható komplex anaforák. Az ilyen szerkezetű anaforák esetében, tehát ahol az antecedens *mint propozíció* kifejtetten jelen van, maga az anafora lehet az első, a második vagy a harmadik szemantikai rendbe tartozó egység.

<sup>35</sup> Az „adott-új” jelentést mint „rematikus témát” részletesen l. Schwarz-Friesel–Consten (2014: 121).

<sup>36</sup> A komplex anaforának és antecedensének ontológiai összefüggéseit részletesen tárgyalja Consten–Knees–Schwarz–Friesel (2007: 86kk.).

<sup>37</sup> A példámát Consten–Knees–Schwarz–Friesel (2007) következő példája „ihlette”: „Ende der achtziger Jahre hatte ein Schelm die Wohlstandsvöllerei auf den Punkt gebracht: »Immer schöner kaufen, immer weiter fliegen, immer schneller vögeln.« Viele Monate lang verzierte dieses Grafitto die Wände eines alten Toilettenhäuschens im Hamburger Yuppi-Stadtteil Winterhude-Süd” (i. m.: 83).

Ha az első rendbe tartozik, akkor nem a fenti meghatározás szerinti, tipikus komplex anaforákkal, hanem az egyszerű direkt anaforákkal tart rokonságot. Ha a lyonsi harmadik rend eleme, mint például *ez az állapot*, *ez a tény* stb., akkor az „igazi” komplex anafora típusáról van szó (amelyben a névszó adott esetben akár el is maradhat, elég maga a mutató névmás, l. például: *A Föld kering a Nap körül. Ez Kepler óta a csillagászat alaptétele.*). Ha pedig második rendbeli elem, akkor a komplex anafora mutathat hasonlóságot azokkal az egyszerű anaforákkal is, amelyek lexikális jelentésük révén a szöveg előrehaladása szempontjából jól megragadható új perspektívát nyitnak. Erre példa a következő szöveg:

- (24) Az egyik koporsóvivő megbotlott, és ijedtében elengedte a koporsót. A koporsó a földre zuhant, a teteje levált, és a halott megmozdult. Nagyot sóhajtott, kinyitotta a szemét, és azt kérdezte, hol van. **Ez a feltámadás** fontos eleme Mikszáth ismert regényének, a Szent Péter esernyőjének.

A komplex anaforák direkt változatának a fentiek alapján három lehetőségéről beszélhetünk. Az első csoportba tartozó anaforák antecedense ugyan nem egy („egyszerű”) NP, hanem egy („komplex”) propozíció, viszont maga az anafora Lyons fogalomrendszerében elsődleges szemantikai egység (tárgy, személy; pl. *falfirka* a (23) példában). Ezek az anaforák valójában az egyszerű direkt anaforák speciális (mondjuk „komplexebb”) esetei. A második csoportba tartozó komplex anaforák Lyons rendszerében másodlagos szemantikai egységek (helyhez és időhöz köthető jelentésűek, észlelhetők; pl. *feltámadás* a (24) példában). A harmadik csoportot azok a komplex anaforák képezik, amelyeknek ontológiailag sem lokális, sem temporális „kiterjesztésük” nincs (pl. *állapot*, *tény* a (22) példában). Ezt a csoportot tekintettem a komplex anaforák tipikus esetének.

A szakirodalom ismeri a komplex anaforák indirekt változatát is. Lyons értelmezésében a második kategóriát képviselő lexémák lehetőségeként tarthatjuk számon azokat az eseteket, amelyekben – az eddigi, direkt anaforáknak tekinthető esetektől eltérően – indirekt komplex anaforáról (szövegkezdő helyzetben indirekt komplex kataforáról) beszélhetünk. Ezekben az esetekben a hivatkozás nem a megelőző propozícióhoz mint antecedenshez kapcsolódik, hanem az azt esetlegesen jóval megelőző szövegrészekhez vagy a beszélők közös tudásához. A horgony és az anafora összekapcsolása tehát olyan inferenciális művelet, olyan plauzibilis következtetés, amelynek nyelvileg kifejtett közvetlen propozicionális előzményét nem tudjuk kimutatni. Ilyen példára gondolhatunk:<sup>38</sup>

- (25) A Füredi út 123. számú ház lakói úgy tudták, hogy az első emeleti lakos elutazott valahová, talán külföldre a rokonaihoz. A nőnek volt egy hivatalos albérlője, akivel állítólag együtt élt. A lakók szerint a főbérlő nagyon határozottan és ellentmondást nem tűrő módon képviselte a véleményét mindenkivel, így az albérlővel szemben is, aki maga sem a türelméről volt híres. **A gyilkosság** mégis megdöbbentett mindenkit, aki ismerte őket. A nő holttestét tegnap vetette partra a víz Baja közelében. Az albérlő eltűnt.

<sup>38</sup> L. Consten–Knees–Schwarz–Friesel (2007) hasonló példáját is (i. m. 98).

Az anaforák vázolt rendszerében tehát elválasztjuk egymástól egyfelől az egyszerű és a komplex anaforákat aszerint, hogy az antecedens NP vagy propozíció, illetve másfelől a direkt és indirekt anaforákat aszerint, hogy az antecedens miképpen explikáltuk, vagy milyen módon tettük kognitíven hozzáférhetővé.

A közelre mutató ez névmás használata kifejtő szerkezetben összefüggni látszik az anafora típusaival. Egyszerű direkt anaforák esetében a használat lehetséges, illetve helyenként elkerülhetetlen. Indirekt anaforák esetében nem lehet használni a névmást a szövegnek, illetve típusának meghatározóan fontos megváltozása nélkül. Direkt komplex anaforákban a használata feltűnően gyakori. Feltételezem, hogy ezt az összefüggést az előzőekben tett megállapítások alapján magyarázni lehet, és hogy feltárhatók a párhuzamok az anaforatípusok között a névmás használatát illetően. A következőkben erre teszek kísérletet.

### 3.3. Az anaforatípusok és a közelre mutató névmás összefüggése

#### 3.3.1. Mondatkezdő helyzetű direkt és indirekt anaforák topik (alany) szerepben

A névszói anaforát bevezető ez névmás a megelőzők alapján vagy a topik-kontinuitás vagy a szövegkontinuitás fellazításának/fellazulásának jelzése lehetett. A szöveg szoros kontinuitása a topikfolytonosság és az időbeli folytonosság függvénye.<sup>39</sup> A névmás és a szövegkontinuitás összefüggése eleve adódik abból, hogy a névmás közelre utaló, mentálisan „közelebb hozó”, ebből következően „kiemelő” és még tovább lépve „kontrasztáló” jelentése révén elsődlegesen azt a szövegfolyamatot támogatja, amelyben az antecedens nem a jól ismert, ezért semleges mondatban semmiképp sem kiemelendő („folytonos”) topik, hanem az újat hozó predikátumrész eleme. Ezt az elemet/referenst érdemes, illetve szükséges lehet kiemelni, „közelebb hozni”. A kiemelés vagy „közelebb hozás” indoka és/vagy támogatója volt a predikátumrészrel összefüggő kontrasztivitás, illetve a diszkurzív perspektívaaváltás.<sup>40</sup>

A direkt anaforák esetében a közelre mutató névmás ennek megfelelően jelent meg, és befolyásolhatta a szöveg szoros kontinuitását.

Az indirekt anaforák esetében értelemszerűen nem tudjuk „közelebb hozni” azt, amit még nem nevesítettünk. Ha a közelre mutató névmás megjelenik az anaforikus névszó előtt, akkor fel kell tételeznünk, hogy (1) a horgony (Anker, anchor) a megelőzőkben, korábban valahol szerepelt, illetve a szöveg linearitásától

<sup>39</sup> Nem narratív, tehát az időbeliség szempontjából semleges szövegben az időbeliség természetesen negatív előjellel értendő. A topikfolytonosság fogalmát a szakirodalom a Givón által felvázolt kritériumokhoz köti (l. például Givón 1983). További pontosítását l. Tolcsvai Nagy (2003). A jelen dolgozat a topikfolytonosság fogalmához illeszti a szoros kontinuitás fogalmát mint a topikfolytonosság egyik lehetőségét. A szoros kontinuitás – és ezzel együtt a topikfolytonosság – megvalósulásának vagy meg nem valósulásának kritériumai között kitüntetett szerepe van a közelre mutató névmással bevezetett anaforának.

<sup>40</sup> A diszkurzív perspektívaaváltás érintkezhet azzal a pragmatikai jelenséggel, amelyet Tátrai Szilárd a funkcionális pragmatika elméleti keretében mint metapragmatikai tudatosságot határoz meg, és amelynek lényege a beszélő nyelvileg tetten érhető reflexiója arra az intencionális folyamatra, amelyre a beszéd révén sort kerít. Részletesebben l. például Tátrai (2011: 119kk.). Köszönöm a dolgozat egyik névtelen lektorának, hogy erre felhívta a figyelmemet.

függetlenül, egyéb ismereteink alapján aktiválódik, és/vagy (2) a mutató névmással bevezetett kifejezés értelmezése az aktuális beszédhelyzetbe, és nem a szövegfolyamba illeszkedik. A szövegbe az első esetben szükségszerűen beékelődik egy vagy több explicit vagy implicit állítás, mint a következő (26) példában, ennek következtében már eleve nem beszélhetünk olyan közvetlen anaforikus viszonyról, amely lehet szorosan kontinuuus vagy nem. A másik esetben pedig a mutató névmás közvetlen deiktikus és eredendően nem anaforikus használatáról lehet csak szó, mint a (27) példában:

- (26) Tegnap esküvőn voltam. A menyasszony földig érő ruhában volt. →← Ez a menyasszony földig érő ruhában volt. (Ellentétben azzal a menyasszonnyal, akiről korábbi vagy korábban említett ismereteink vannak; ezen ismeretek aktiválása szükségszerű.)
- (27) Mari tegnap összetörte a korondi vázát. Ezek a cserépdarabok véletlenül maradtak itt az asztal alatt. (Ezekre a beszélő a jelen lévő hallgató előtt rámutathat. A közvetlen deiktikus használat a lehetséges aktuális következtetések függvénye. Nagyon nehézkesen működne például ez a kevésbé plauzibilis változat: Mari tegnap összetörte a korondi vázát. A cserépdarabok beborították a fél szobát →←<sup>2</sup> Ezek a cserépdarabok beborították a fél szobát.)<sup>41</sup>

A közelre mutató névmás eszerint csak a direkt anaforákat vezetheti be. Az egyszerű indirekt anaforák esetében megjelenésekor nem egyszerűen a két mondatot összefűző anaforával, hanem azon túlmutatóan a diskurzust összetartó asszociatív következtetések aktuális hálójával van dolgunk. A komplex indirekt anafora (l. a (25) példát) pedig olyan határeset, amely „közelebb” van az ez utóbbi hálót működtető inferenciális műveletekhez, mint a két mondat együttesében működő anaforikához, és a névmás vagy a határozott névelő választása ennek megfelelően egyéb (kognitív, performatív) tényezők/elvárások eredménye.

### 3.2.2. Mondatkezdő helyzetű komplex anaforák topik (alany) szerepben

Feltehetőleg a komplex direkt anaforák esetében is ugyanazok a szabályok és tendenciák érvényesülnek, mint amelyeket az egyszerű direkt anaforák esetében láttunk. Eszerint itt is számolni lehet (A) a névmásnak a szintaktikai fókusz szerepéhez társuló kontrasztképző/kiemelő hatásával, (B) az „adott-új” információ lehetőségével és az interpretációs zökkenők elkerülésével, valamint (C) a perspektíva-váltás jelzésével mint pragmatikai/diskurzív stratégiával. Ezt a három szempontot próbálom érvényesíteni a következő érvelés során.

(A) *A szintaktikai szempont: a közelre mutató névmásnak az azonosító fókusz szerepéhez társuló használata*

Ha a komplex anafora a mondat azonosító fókusza, a közelre mutató névmás megjelenése *kötelező*, szemben az egyszerű névszói direkt anaforákkal, amelyekben a névmással bevezetett változatot ugyan tarthattuk begyakorlottabbnak, de nem

<sup>41</sup> Hasonló példát l. Schwarz-Friesel (2007: 15), de a névmáshasználat szigorú kizárásából kiindulva.

ítélhettük kizárólagosnak, l. a (3) és (4) példát (= *A fiú/Ez a fiú rabolta ki...*). A (28) példában a névmás elkerülhetetlen:

- (28) A hibát azok követték el, akik elhitették az állománnyal, hogy elég néhány próbapaper, a többiek majd automatikusan megkapják a nekik járó pénzt. **Ez a helyzet?** **A helyzet** vezetett oda, hogy a pert nem indító (nagyreszt budapesti) tűzoltók követelése időközben elévült, azaz csak a mindenkori kormányzat szándékán múlik az elévült követelések kifizetése, jogilag nem kötelező és nem kényszeríthető ki.<sup>42</sup>

Ha elmarad a mutató névmás, joggal tehetjük fel az értetlenkedő kérdést: *A helyzet? Milyen helyzet?* A közelre mutató névmás biztosítja, hogy az anaforát a közvetlenül megelőző proposícióhoz mint antecedenshez kössük, éspedig minden olyan esetben, amelyben az anafora antecedense nem egy NP, hanem egy proposíció, és az anafora egyúttal a mondat azonosító fókusza. Lásd a következő példákat:

- (29) ( $\neq 23$ )  
A kilencvenes évek elején valaki megelégelte a pénzvilág nyomulását, és véleményét egy sírhanntal, rajta egy kereszttel és egy ismert szlogennel fejezte ki: „A legjobb befektetés.” **Ez a falfirka/A falfirka** éveken át látható volt Debrecenben a Simonyi út egyik téglakerítésén. (Az anafora nem azonosító fókusza a mondatnak.)  $\rightarrow\leftarrow$  A kilencvenes évek elején valaki megelégelte a pénzvilág nyomulását, és véleményét egy sírhanntal, rajta egy kereszttel és egy ismert szlogennel fejezte ki: „A legjobb befektetés.” **Ez a falfirka/\*A falfirka** szórakoztatta akkoriban Debrecenben a Simonyi úton sétálókat. (Az anafora a mondat azonosító fókusza.)
- (30) Az ipar 1953-ban 79%-kal többet termelt, mint három évvel korábban. **Ez a fejlődés/A fejlődés** azonban erőltetett volt, a túlhajtott mennyiségi növekedés meghaladta az ország teherbíró képességét, és feszültségeket hozott létre a gazdaságban.  $\rightarrow\leftarrow$  Az ipar 1953-ban 79%-kal többet termelt, mint három évvel korábban. **Ez a fejlődés/\*A fejlődés** akadályozta meg másfelől az ország helyzetének egyenletes javulását. Ehelyett súlyos feszültségeket hozott létre a gazdaságban.

A (29) példa azt szemlélteti, hogy a proposícióra mint antecedensre visszautaló, azonosító fókusz szerepű főnévi anafora olyan esetben is kötelezően igényli a közelre mutató névmást a határozott névelő helyett, amikor az anafora személyre vagy tárgyra utaló jelentésű és az egyszerű direkt anaforákkal rokonítható jelenség. A (30) példában a komplex anafora az antecedensként álló proposíció absztrakt összefoglalása; itt az anafora topik/alany szerepben szintén megengedi a stilisztikai szempont szerinti választást határozott névelő vagy mutató névmás között, ezzel szemben azonosító fókusz szerepben előírja a mutató névmásos megoldást.

Jeanette K. Gundelnek az előzőkben már említett ismertési hierarchiája szerint a demonstratív névmás és a határozott névelő között az a különbség, hogy az előbbi az „éppen aktivált” fokot, az utóbbi viszont az „unikálisan identifikálható”

<sup>42</sup> [http://www.vasarnapihirek.hu/nyomtatás?cikk=/cikk\\_8359](http://www.vasarnapihirek.hu/nyomtatás?cikk=/cikk_8359) (Utolsó letöltés: 2017. április 7.)

fokot jelzi (Gundel–Hedberg–Zacharski 1993; Gundel 2010). Az „unikálisan identifikálható” megjelölés arra utal, hogy az adott entitást vagy általában ismerjük (adva van a memóriában), vagy az adott szövegrészben éppen most kap egyedi reprezentációt. Ha egy visszautalást (= anaforát) azonosító fókuszként használunk, akkor kézenfekvő, hogy az „éppen már aktivált” fok jelzésére (= a közelre mutató névmásra) kell hagyatkoznunk, ellenkező esetben tétovázniuk kell. (Például a (30) mondatban: *a fejlődés? Milyen fejlődés?*)

Az egyszerű direkt anaforák esetében lehetőség nyílt arra, hogy az antecedens és az anafora szinonimikus jelentése biztosítsa a koreferenciát, ekkor a mutató névmás választása legfeljebb gyakoribb, de nem kényszerítő erejű. Hiperonimikus viszony esetén, ahogy a megelőzőkben láttuk, szükség van a magyarázó erejű kontrasztív jelentésű mutató névmásra vagy egyéb (körülíró) megerősítésre mind a topik szerepű, mind az azonosító fókusz szerepű anaforákban. Emlékeztetőül I. a következő példákat:

(31) a. (=11a)

Az elnök mindig is arról volt híres, hogy szerette a közelében tudni a bizalmasait. Ezért javasolta a konzorcium múltkori ülésén helyettesének az unokabátyját. **Ez az ember/\*Az ember/A fiatalember** fél év alatt teljesen átvette a konzern irányítását. (Az anafora topik szerepű.)

- b. Az elnök mindig is arról volt híres, hogy szerette a közelében tudni a bizalmasait. Ezért javasolta a konzorcium múltkori ülésén helyettesének az unokabátyját. **Ez az ember/\*Az ember/A fiatalember** vette át márciustól a konzorcium összes devizaügyének felügyeletét. (Az anafora fókusz szerepű. Összhangban az (5a–b) példa kapcsán mondottakkal fel kellene tételeznünk, hogy a fókusz szerepű anafora a magyarázó jelzős szerkezet előtt is erősebben kívánná a mutató névmást: **Ez a fiatalember** vette át márciustól a konzorcium összes devizaügyének felügyeletét. A választás mindenképpen stilisztikai jellegű, illetve performanciafüggő lesz.)

A komplex anaforák esetében más a helyzet. A propozicionális antecedens összefoglaló anafora nem egy referensre utal, hanem a propozíciótól irányítva konstruál egy referenset. Lexematikus jelentések (szinonimák, hiperonimák) összevetésére nincs lehetőség. Ha ez az anafora topik szerepben jelenik meg, a szöveg-folyam semlegessége nem gördít feltétlenül akadályt az antecedens és az anafora közti közvetlen kapcsolat létrejötté elé. Ha viszont az anafora azonosító fókuszként lép fel, szükség lenne egy további elemre (= egy másik propozícióra), amelyhez képest az azonosító fókusz funkciót érvényesíti. Ez a propozíció azonban a szövegből értelemszerűen hiányzik. Tehát valahogy meg kell erősíteni, hogy bár a mondanivalónk okán az adott mondatban az anafora referensére fókuszáltunk, de attól még a szorosan előtte lévő propozicionális antecedensre és nem másra hivatkoztunk. Ezt a rámutatást biztosítja kifejtő szerkezetben az *ez* névmás.

Ugyanakkor vannak esetek, amelyekben a topik szerepű anafora is igényli a mutató névmást. Az ilyen anaforák mint *ez a tény*, *ez az állapot*, *ez a lehetőség*, *ez az állítás*, *ez a helyzet*, *ez a meglátás*, *ez az elvárás* stb. maximálisan begyakorlottak és az esetek túlnyomó többségében stilisztikailag elvárt kifejezőmódnak számítanak. Használatukat tehát további tényezők is befolyásolhatják.

(B) *A szemantikai szempont: az „adott-új” információ jellege és az interpretációs zökkenők elkerülése*

Az egyszerű direkt anaforák esetében az antecedens mint névszó és az anafora mint névszó közötti szemantikai viszonyt meghatározhattuk mint szinonimiát vagy mint hiperonimiát. De vajon milyen viszony fűzi össze a propozíciót mint antecedentet és a rá utaló névszót mint anaforát? És vajon ez a viszony párhuzamba hozható-e a direkt anaforák kapcsán megállapított relációkkal és következményekkel?

Az antecedensnek számító komplex kifejezésnek és az anaforának az ontológiai típusait Manfred Consten, Mareile Knees és Monika Schwarz-Friesel dolgozta ki (2007: 87kk. további szakirodalommal). Abból kiindulva, hogy a komplex anafora „absztrakt” jelentésű névszó (l. Lyons „second-order-entity” és „third-order-entity” fogalmát), az elvontság fokozatait ontológiai kategóriákhoz kötik. Elválasztják egymástól a propozíció mellett a *tény*, az *állapot*, a *folymat* és az *esemény* kategóriát. E négy közül a legelvontabb a tény mint ontológiai típus, a legkevésbé elvont pedig az esemény. Ennek igazolásául négy kritériumra támaszkodnak, ezek a világtól való általános meghatározottság (dependent on world), a világtól való idővonatkozású meghatározottság (dependent on time), a dinamikusság és a telikusság. A tényt (fact) egyetlen kritérium köti meg: a világtól való általános meghatározottság. Az állapotot (state) a világtól való általános és idővonatkozású meghatározottság, de dinamikusság és telikusság nélkül, a folyamatot (process) a dinamikusság, az eseményt (event) a dinamikusság és a telikusság együttese határozza meg. Lásd a következő táblázatot (Consten–Knees–Schwarz-Friesel 2007: 86):

| az elvontság foka | ontológiai kategória |   |
|-------------------|----------------------|---|
| MAGAS             | propozíció           |   |
| ↑                 | tény (fact)          | a világtól való általános meghatározottság  |
|                   | állapot (state)      | – dinamikusság, – telikusság, a világtól való általános és időbeli meghatározottság |
|                   | folymat (process)    | + dinamikusság, – telikusság  |
|                   | esemény (event)      | + dinamikusság, + telikusság  |
|                   | ALACSONY             |   |

2. táblázat. Komplex anaforák és ontológiai típusaik

A komplex anafora mint névszó jelentése révén képviselheti ugyanazt az ontológiai kategóriát, mint az antecedensként interpretált propozíció, l. a következő példákat<sup>43</sup> (az antecedentet szögletes zárójel jelzi, az anaforát aláhúzás):

- (32) a. Akinek [volt már valaha migrénes fejfájása], az tudja, hogy ez az állapot szinte elviselhetetlen. (Az antecedens is és az anafora is állapotként kategorizálható.)
- b. [Utat, járdát, buszmegállót tart karban és létesít, óvodai- iskolai férőhelyek növelését oldja meg a falu évről évre, folyamatosan csökkenő állami finanszírozás mellett.] Ez a fejlődés csak további áldozatvállalásokkal tartható fenn. (Az antecedens is és az anafora is folyamatként kategorizálható.)

<sup>43</sup> További német és angol nyelvű példák sorát l. Consten–Knees–Schwarz-Friesel (2007: 86kk.).

- c. [A felújított gondozási központban az eddigi 15 férőhely további 31 férőhellyel bővült.] Ez a fejlődés köszönhető a helybeliek áldozatos munkájának, de a jól előkészített és szerencsésen megnyert pályázatnak is. (Az antecedens is és az anafora is eseményként kategorizálható.)

A (32b) és (c) példa mutatja, hogy ugyanaz a lexikális egység (főnév) az absztrakció minőségét tekintve lehet többértelmű. A *fejlődés* az anaforát tartalmazó propozíció függvényében értelmezhető mint folyamat és mint esemény.

Másfelől egy antecedensnek tekintett propozíciót az anafora más szemszögből, más ontológiai státuszt képviselve át is alakíthat, átértelmezhető. Consten–Knees–Schwarz–Friesel (2007) ezt az átváltást mint ontológiai váltással járó változást, komplexszé válást (ontology-changing complexation) írja le. L. a következő példákat:

- (33) a. [A kisdíjakok egyszerre cipelik a táskát tele könyvvel meg a tálcát rajta az ennivalóval.] Ez az állapot felemésztheti mind a tanárok, mind a gyerekek erejét és türelmét. Ezért a látogatás után a szülők arra kérték az iskolavezetést, hogy biztosítsanak nagyobb épületrészt a menza helyiségeinek, és legyen legalább egy ruhatár. (Folyamatból állapot lesz.)
- b. [A csupa kezdőből összeállt csapat minden jóslat ellenére sikeres filmet készített egy alig ismert népszokásról.] Ez a tény legalább annyira meglepő, mint annak felismerése, hogy mennyire kevésbé ismerjük a velünk együtt élőket. (Eseményből tény lesz.)
- c. Az előírás értelmében kötelező leszállítani a jegyzett tőkét, mivel [a társaság tőkéje veszteség következtében az alaptőke kétharmadára csökkent], és ez az állapot a közgyűlést követő három hónapon belül nem változott. (Eseményből állapot lesz.)

A példák két fontos következtetést engednek meg. Az egyik annak újbóli szemléltetése és bizonyítása, hogy az anafora egyszerre utal az ismert, adott információra, és közvetít új információt. A másik az a szabály, amelyet a három szerző külön kiemel, és amelyért fontos és hasznos volt az ontológiai típusokat bevezetni a vizsgálatba. Ez pedig a *növekvő elvontság szabálya*, amely kimondja, hogy az új ismeretet közvetítő komplex anafora vagy az antecedenssel azonos ontológiai típust képvisel, vagy az antecedensénél elvontabb, általánosabb ontológiai típust valósít meg. Így lehet például a folyamatból vagy az eseményből állapot vagy tény.<sup>44</sup> Ez a

<sup>44</sup> „...az anaforikus komplexum-képzés során bármelyik ontológiai típushoz tartozó referens átváltható egy olyan szövegbeli egységgé, amely vagy a referenssel azonos ontológiai típust, vagy egy annál absztraktabb ontológiai típust képvisel. Olyan szövegbeli egységgé azonban nem váltható át, amely kevésbé elvont. Az anaforikus komplexum-képzés eszerint a növekvő elvontság folyamatoként fogható fel.” („...anaphorical complexation can shift referents of any ontological type to a discourse entity of either the same ontological type or an ontological type that is more abstract. They cannot be shifted to a discourse entity that is less abstract. Thus, anaphorical complexation can be a process of increasing abstractness” (Consten–Knees–Schwarz–Friesel 2007: 93). Az mindenesetre nem biztos, hogy a növekvő elvontság mentén minden lehetséges változat működőképes. Az *esemény/folyamat* viszont minden további nélkül rögzíthető és átértelmezhető mint *állapot/tény*. A kérdés további tárgyalása kívül esik ennek a dolgozatnak a keretein.



szabály egy az egyben leképezi azt a direkt anaforákra vonatkozó szabályt, amely szerint az anafora lehet az antecedenshez képest hiperonim lexéma, de fordítva a visszautalás nem működik.

Az egyszerű direkt anaforáknál láthattuk, hogy ha az anafora az antecedenshez képest a szövegtől idegen hiperonim lexéma, a koherencia biztosításához szükség van a kontrasztáló típusú közelre mutató névmásra, hacsak nincs jelen egyéb egyértelműsítő elem, például jelző. Semleges mondatban a komplex anaforáknál is feltételezhetjük, hogy szükség lehet hasonló megerősítésre. A mutató névmás azonban ezekben az esetekben nem a kontrasztáló típust képviseli, hanem egyszerűen visszautal, rámutat az anaforát közvetlenül megelőző proposícióra. Az *ez a vegyület* esetében ugyanis könnyen felfedezzük a lehetséges kontrasztivitást (= a szembesítést egyéb konkrét vegyületekkel), az *ez a tény* esetében azonban aligha.<sup>45</sup>

Lehet tehát amellet érvelni, hogy a közelre mutató névmással megerősített anafora semleges mondatban analóg módon biztosítja a szöveg koherenciáját az egyszerű direkt és a komplex anaforák esetében. A megelőző szövegmondat predikátumrészéhez tartozó NP-hez mint antecedenshez kapcsolódó hiperonimikus anafora, akár csak a megelőző proposícióhoz mint antecedenshez kapcsolódó absztrakt jelentésű anafora egyszerre hordoz ismert és új információt. Az egyszerű direkt anaforáknál a mutató névmás *kontrasztáló* jelentése ugyanúgy képes megakadályozni a hiperonima jelentésével járó értelmezési nehézséget, mint ahogy komplex anaforáknál a névmás közvetlen *rámutató/azonosító* jelentése az összefoglaló absztrakcióval járó lehetséges interpretációs zökkenőt. És természetesen itt is adva van a különböző magyarázó körülírás lehetősége. Például:

- (34) a. A legutóbbi vizsgálatkor a vércukorértékeim megemelkedtek, bár még nem érik el a 2-es típusú cukorbetegségben előforduló szintet. **?Az állapot** az orvos szerint lehet egy kezdődő cukorbetegség előjele is.<sup>46</sup>

<sup>45</sup> Éppen ez lehet egyfajta elválasztó kritérium Lyons szemantikai rendszerezésében az első rendbe tartozó egységek (first-order entity) és a második, illetve harmadik rendbe tartozó egységek (second-order/third-order entity) között. A *dolog (thing)* kétféle: az első, illetve a második kategóriába sorolható jelentése között a különbséget úgy világítja meg, hogy összeveti a *dolog* használatának lehetőségeit. Például: *Ezeket a dolgokat magunkkal visszük, hozzál egy dobozt, amelyben elférnek.* →← *Ehhez a dologhoz én jobban értek.* Az első kategóriába tartozó *személy*, illetve *dolog* kifejezés esetében világosan elválik a jelentés, ha ezt mondom: *ugyanaz a személy, ugyanaz a dolog*, vagy ha ezt: *ugyanaz a fajta személy, ugyanaz a fajta dolog*. Ha viszont a *dolog* szót mint a második kategóriába tartozó egységet használom, akkor nem tudok éles határt húzni e két kifejezés között: *ugyanaz a dolog és ugyanaz a fajta dolog* (vagy például *ugyanaz a helyzet és ugyanaz a fajta helyzet, ugyanaz az eset és ugyanaz a fajta eset*), adott esetben mindkettőt használhatom azonos kontextusban interpretációs különbség nélkül, legfeljebb stilisztikai, jólformáltsági szempontból tehetnék különbséget. (Lyons 1977: II. 444; az angolban bonyolítja a helyzetet és fokozza a példa hatását, hogy a *thing* jelentése 'dolog' vagy 'személy' is.)

<sup>46</sup> A dolgozat egyik névtelen lektora felhívta a figyelmemet arra, hogy a határozott névelővel bevezetett változat jól működik, ha a főnév birtokos személyragot kap: *az állapotom*. Ez megfelel annak a ténynek, amelyet a hiponimával kifejezett egyszerű direkt anaforákban a jelzős szerkezetek használatakor is megfigyelhettünk. A birtokos személyraggal ugyanúgy pontosítunk, ahogy más esetben a jelzővel tesszük, l. a (34b) példát.

- b. A legutóbbi vizsgálatkor a vércukorértékeim megemelkedtek, bár még nem érik el a 2-es típusú cukorbetegségben előforduló szintet. **A mostani állapot** az orvos szerint lehet egy kezdődő cukorbetegség előjele is.
- c. A legutóbbi vizsgálatkor a vércukorértékeim megemelkedtek, bár még nem érik el a 2-es típusú cukorbetegségben előforduló szintet. **Ez az állapot** az orvos szerint lehet egy kezdődő cukorbetegség előjele is.

Bár a topik szerepű komplex anaforáknál – ellentétben a fókusz helyzetű anaforával – nem abszolút kényszerítő szabály a propozícióra visszautaló névszót a mutató névmással bevezetni, mindenképpen számolnunk lehet a mutató névmás használatának erőteljes kognitív begyakorlottságával. Ennek okai között értelem-szerűen ott van a fókusz helyzetű anaforák kapcsán tárgyalt ismertségi hierarchia, amely a semleges mondatokban *is* magyarázhatja a kétértelműséget vagy az interpretációs nehézséget akkor, ha az anaforát csak határozott névelővel vezetjük be. Ugyanakkor az adott lexéma jelentésének hozzáférése kontextusfüggően változik, és így a mutató névmás megjelenése performancia jelenségeként kezelhető. A fenti (32b) és (c) példában az anafora határozott névelős változata sem zavarná a megértést. (= *Ez a fejlődés* helyett *A fejlődés*, bár ekkor az anaforát „hiperpon-tosságra” törekedve érthetnénk úgy is mint visszautalást a korábbiakban többféle-képpen kifejtett, a beszélők számára ismert fejlődésre, és nem mint az antecedens által kifejtett konkrét esetre.) A (33c) példában szerintem elmaradhat a mutató névmás (= *ez az állapot* helyett *az állapot*),<sup>47</sup> a (33b) példában pedig *Ez a tény* helyett számomra elfogadható lenne az *A tény* változat is. A közelre mutató névmás mégis mindezzel együtt meghatározó jellemzője marad a komplex anaforáknak.

C) *A pragmatikai és/vagy diszkurzív szempont: a közelre mutató névmás perspektívaváltást jelző használata*

A közelre mutató névmás a mondatkezdő komplex anaforák esetében is alkalmas lesz arra, hogy a szöveg szoros kontinuitását fellazítsa, és a folyamatos történetet egy másik történettel keresztezze, vagy a beszélő kommentárját, értékelését, érzelmi állásfoglalását segítsen belefűzni ugyanúgy, ahogy azt az egyszerű direkt anaforáknál láhattuk.<sup>48</sup>

- (35) a. Ákos kiabált, Judit zokogott, a gyerek szűkölve várta a folytatást, amikor kinyílt az ajtó, és megjelent a nagymama, akiről úgy tudtuk, hogy évek óta ki se teszi a lábát a lakásából. **A jelenet\*/Ez a jelenet** megdöböntő fordulatot vett: Ákos elhallgatott, Judit zavartan dadogott valami köszönésfélét. A nagymama kézen fogta a gyereket, sarkon fordult, és egyetlen szó nélkül elhagyta a terepet.

<sup>47</sup> A dolgozat egyik anonim lektorának intuíciója itt nem egyezik meg a szerzőével, a továbblépéshez az ebből a dolgozattól hiányzó empirikus (adott esetben kérdőíves) vizsgálat bizonynyal hozzájárulhat.

<sup>48</sup> Hasonlóan I. Kocsány (2011) és (2012)

- b. Ákos kiabált, Judit zokogott, a gyerek szűkölve várta a folytatást, amikor kinyílt az ajtó, és megjelent a nagymama, akiről úgy tudtuk, hogy évek óta ki se teszi a lábát a lakásából. **?A jelenet/ Ez a jelenet** mindig eszembe jut, ha Judittal találkozom.

Az (a) példában az elbeszélés időperspektívája megmarad, a (b) példában viszont megjelenik a perspektívaváltás és ezzel a szoros kontinuitás feloldása. Ez mindenképpen kívánatosá teszi a mutató névmás használatát. Így a szöveget az elbeszélés folyamatából kilépve a narrátor summázó kommentárjaként olvassuk.

Ugyanakkor fel kell figyelniünk a (35a) példában a mutató névmás blokkolására. A komplex anaforákat az eddigiek alapján mindig bevezethette a közelre mutató névmás, a kérdés nem az volt, hogy használhatjuk-e a mutató névmást, hanem inkább az, hogy elegendő-e a határozott névelő. Ez gondolkodóba ejtethet a komplex anaforák meghatározását illetően. Úgy tűnik, hogy a komplex anaforák esetében a szorosan kontinuuus szövegben különösen érzékeny mentális egyensúly uralkodik a tényleges anaforika (úgy is mint visszatekintő újraemlítés) és a szöveget létrehozó inferenciális összefüggések kognitív hálójára (úgy is mint összefüggés-találás és folytatás) között. A komplex anafora a propozíció „kategorizálása” és megnevezése az adott szövegkontinuumban. „Adott-új” mivolta okán azonban – propozicionális antecedens esetében különösen feltűnő összhangban a névszó jelentésével – lehet ténylegesen komplex anafora, de lehet az inferenciális összefüggések hálójának egyik eleme. Nem véletlen, hogy a komplex anafora meghatározásánál Consten-Knees-Schwarz-Friesel (2007) kiköti, hogy az anafora pedig legyen olyan absztrakt jelentésű elem, amely az antecedens tartalmát új, általánosabb, elvontabb szempont szerint kategorizálja. Hogy végül egy-egy elem tényleg kategorizál, összefoglal (tehát prototipikus anafora), vagy folytat, hozzáilleszt, következtet (tehát nem prototipikus, vagy nem is anafora, hanem egyfajta továbbgondolás), az a mindenkori kontextusban dől el. Elgondolkodhatunk rajta, hogy nem éppen a közelre mutató névmás használatának lehetősége jelzi-e a magyarban, hogy komplex anaforával van dolgunk, vagyis (*visszatekintő összefoglalással és nem (előre tekintő) folytatással*). A (35a) példa eszerint nem igazi (visszatekintő) komplex anafora – ellentétben a (35b) példával, vagy a következővel:

- (35) c. Ákos kiabált, Judit zokogott, a gyerek szűkölve várta a folytatást, amikor kinyílt az ajtó, és megjelent a nagymama, akiről úgy tudtuk, hogy évek óta ki se teszi a lábát a lakásából. **A jelenet/Ez a jelenet** felkeltette a lépcsőházban lakók gyelmét is.<sup>49</sup>

A továbblépéshez minden bizonnyal szükség lesz az indirekt anafora fogalmának újragondolására is. Éppen az indirekt anaforák tekinthetők ugyanis olyan határozott asszociatív anaforáknak, amelyek nem tűrik a visszautaló jellegű mutató

<sup>49</sup> Nem lehet ugyanakkor nem észrevennünk, hogy milyen kedvező hatással van a szöveg természetes folyamatára, ha belefűzzük a közelre mutató névmásból alkotott időhatározót mint afféle adverbialis anaforát: *Ákos kiabált, Judit zokogott, a gyerek szűkölve várta a folytatást, amikor kinyílt az ajtó, és megjelent a nagymama, akiről úgy tudtuk, hogy évek óta ki se teszi a lábát a lakásából. A jelenet ezzel/ekkor megdöbbenő fordulatot vett. Az anaforikus adverbiumok bizonnyal érdekes eredményekhez vezető és alig kutatott problémája azonban szétfeszítené a jelen dolgozat kereteit.*

névmást, vagyis eszerint bennük az előre utaló funkció az erősebb. A szöveg szerkezetét többek között feltehetően éppen e kettős irányú mozgás modellálásával lehetne jól megragadni.

## 4. Összefoglalás

Ha vizsgáló tekintetünk elhagyja a mondat keretét, és a szöveget kezdi pásztázni, elkerülhetetlenül szembesülünk két dologgal. Az egyik annak belátása, hogy a grammatikai szabályozottság és a (stilisztikai) választhatóság közötti átmenet nem merev, inkább egy széles sáv, amelyben a szabályok hatása (például mint begyakorlottság) ott is megmutatkozik, ahol a választhatóság uralkodik. A másik annak szükségessége, hogy kiindulva a grammatika adataiból, eljussunk a mondat és a szöveg eltérését és egymásba fonódását látó és láttató nézőponthoz. A vizsgálat egy nagyon kicsi és nagyon behatárolt tárgyra korlátozódott, amikor a kifejtő szerkezetben szereplő *ez* közelre mutató névmást vettem górcső alá (*ez a kutya, ez az állapot* stb.), anafora szerepben és ráadásul kizárólag mondatkezdő alany funkcióban. A téma ilyen megkötése azonban alkalmat adott finom megfigyelésekre és feltűnő összefüggések rögzítésére. Egyúttal lehetővé tette, hogy a performancia határait súroló jelenségeket megpróbáljam közelíteni a kompetencia szabályai által körülhatároltnak tűnő területekhez.

A grammatika felől közelítve láthattuk, hogy alapesetben a közelre mutató névmással álló névszói anafora antecedense a megelőző mondat nem topik része vagy a mondat egésze: egyszerű direkt anaforák előzményeként például akkuzatívusi tárgy, komplex anaforák esetében egy propozíció.

Kiindulhattunk abból a feltételezésből, hogy a nem topik szerepű antecedensre visszautaló anaforát akkor vezetjük be a közelre mutató névmással (a magányos határozott névelő helyett), ha az anafora a mondat azonosító fókusz. Ez a választás az egyszerű direkt anaforák esetében erősen begyakorlott, a komplex anaforák esetében pedig mindig kötelező. A különbség (begyakorlott versus kötelező) indoka az antecedens és az anafora közös referensének eltérő mentális hozzáférhetősége. Míg az egyszerű direkt anaforák esetében antecedensként és anaforaként egy-egy névszó összevethető jelentésével (mint a kontextusban egyértelműsíthető szinonimiával vagy hiperonimiával) szembesülünk, addig a komplex anaforák esetében a propozicionális antecedensre egy azt összefoglaló, új, elvont jelentésű névszóval utalunk vissza. Az egyszerű anaforáknál a kontrasztálás/kiemelés mentális műveletét végezzük el a mutató névmás segítségével, a komplex anaforáknál viszont a névmásnak a kognitív közelséget biztosító (indexikális) jelentése játssza a főszerepet.

Ha az egyszerű direkt anaforák megértésében a koreferencia megállapítása nem kíván kreatív erőfeszítést, a mutató névmás használata, vagyis az antecedensre való külön rámutatás gesztusa elmaradhat, és pedig mind fókusz, mind topik helyzetben. Ilyen esetre lehet példa *a fiataikorú bűnöző* mint antecedens és *a fiú* mint anafora. (Lásd a (3) példát.) Nehézséget okoz viszont, ha egy hiperonim anafora a kontextus tekintetében „nem közömbös”, nem textindifferens, vagyis ha a hiponim és a hiperonim kifejezés eltérő kognitív sémákat idéz fel. Ezt láttuk az *elnök* és az *ember*, a *víz* és a *vegület* vagy a *kutya* és az *emlős* vonatkozásában. Ilyen esetekben a hiperonim anaforát a kontrasztív értelmű *ez* névmás vezeti be,

hacsak nem választunk olyan egyéb magyarázatot (például jelzős szerkezet beiktatásával), amely egyértelműsíti a kontextust. A közelre mutató névmás használata azonban ebben az utóbbi esetben is erősen begyakorlott.

Van emellett a névmás használatának egy másik síkja is. Ez pedig az az eset, amelyben a nem topik szerepű antecedensről a szövegfolyamban olyan állítást teszünk, amely felfüggeszti a szoros, semleges topikfolytonosságot. Ez jelentheti a történet idejének/folyamatának ideiglenes megszakítását egy másik történéssel, jelentheti továbbá a történet szereplőinek közbe fűzött kommentárját vagy a narrátor kommentárját, értékelését az antecedensben adott témához. A közelre mutató névmás hatását ebben a típusú szövegfolyamban megfigyelhettük mind az egyszerű direkt, mind a komplex anaforák esetében.

Az eddigi megállapítások azokról az anaforákról szólnak, amelyek a megelőző mondat nem topik szerepű antecedensére utaltak vissza. Láthattuk azonban, hogy az egyszerű direkt főnévi anafora megismételheti a megelőző mondat topikját is. A kifejtő szerkezettel (közelre mutató névmás + NP) megismételt topik a diskurzusban új témát nyit. Ennek a megfigyelésnek az alapján leírhatóvá vált a szöveg szerkezetének három típusa. Az első típus jellemzője sima topikismétlés határozott névelős névszóval (megfelelve a személyes névmással/zéró névmással történő folytatásnak). A második típus topikváltással jár, ahol a nem topik szerepű antecedensre utal vissza a névszói anafora mint topik, pragmatikai szempontú perspektívaváltáskor a közelre mutató névmással bevezetve. A harmadik típusban az anafora magát a topik szerepű antecedensre ismétli meg ugyancsak topikként, ezzel az új nominális topikkal kilépünk a szövegtémából, és új szövegtémát vezetünk be.

A közelre mutató névmás anaforikus kifejtő szerkezetben megerősítette a névmásnak azt a három vonását, amelyekre a kutatás több egyéb formában rámutatott. Láthatóvá vált az *azonosító fókusz* szintaktikai funkció és a névmás kontrasztáló jelentése közti összefüggés, a névmás kettős (kontrasztáló és leíró, esetünkben egyúttal visszautaló) jelentése és emfatikus, kiemelő hatása.

## Köszönetnyilvánítás

Köszönetemet fejezem ki a dolgozat két névtelen lektorának és a szerkesztőknek. Kritikai megjegyzéseik és kérdéseik fontosak voltak a dolgozat jelenlegi változatának létrejöttében. Az esetleges hibákért a felelősség természetesen a szerzőt terheli.

## Hivatkozások

- Ariel, Mira 1990. *Accessing Noun-Phrase Antecedents*. London, New York: Routledge.
- Balázs János 1985. *A szöveg*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Bosch, Peter – Carla Umbach 2007. Reference determination for demonstrative pronouns. *ZAS Papers in Linguistics* 48:39–51.
- Brown, Gillian – George Yule 1983. *Discourse Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Chafe, Wallace L. 1976. Givenness, contrastiveness, definiteness, subjects, topics, and point of view. In Charles N. Li (szerk.) *Subject and Topic*. New York: Academic Press. 25–55.
- Comrie, Bernard 1997. Pragmatic binding: Demonstratives as anaphors in Dutch. *Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society* 23/1:50–61. doi:10.3765/bls.v23i1.1281.
- Consten, Manfred – Maria Averintseva-Klisch 2010. „Nahe Referenten”. Ein integrativer Ansatz zur Funktion demonstrativer Referenz. *Sprachtheorie und germanistische Linguistik* 20/1:1–34.
- Consten, Manfred – Maria Averintseva-Klisch 2012. Tentative reference acts? ‘Recognitional demonstratives’ as means of suggesting mutual knowledge – or overriding a lack of it. *Research in Language* 10/3:257–277. doi:10.2478/v10015-011-0033-x.
- Consten, Manfred – Mareile Knees – Monika Schwarz-Friesel 2007. The function of complex anaphors in texts. Evidence from corpus studies and ontological considerations. In Monika Schwarz-Friesel – Manfred Consten – Mareile Knees (szerk.) *Anaphors in Text. Cognitive, Formal and Applied Approaches to Anaphoric Reference*. (Studies in Language Companion Series 86) Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 81–102. doi:10.1075/slcs.86.09con.
- Cornish, Francis 1999. *Anaphora, Discourse, and Understanding. Evidence from English and French*. Oxford: Clarendon Press.
- Daneš, František 1978. Zur linguistischen Analyse der Textstruktur. In Wolfgang U. Dressler (szerk.) *Textlinguistik*. (Wege der Forschung 427) Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft. 189–192.
- Diessel, Holger 1999. *Demonstratives. Form, Function and Grammaticalization*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Diessel, Holger 2012. Deixis and demonstratives. In Claudia Maienborn – Klaus von Heusinger – Paul Portner (szerk.) *Semantics. An International Handbook of Natural Language Meaning*. Vol. 3 Berlin, Boston: De Gruyter. 2407–2431.
- É. Kiss, Katalin 1998. Identificational focus versus information focus. *Language* 74/2:245–273. doi:10.1353/lan.1998.0211.
- É. Kiss Katalin 2004. Eseményszerkezet és topic–predikátum tagolás a magyar mondat-ban. *Nyelvtudományi Közlemények* 101:160–172.
- Eilers, Kathrin 2011. *Aspekte vager Referenz beim Pronomen it*. Doktori értekezés. Oldenburg: Carl von Ossietzky Universität. <http://oops.uni-oldenburg.de/1213/1/eilasp11.pdf> (2017. 05. 8.).
- Erkü, Feride – Jeanette K. Gundel 1987. The pragmatics of indirect anaphors. In Jef Verschueren – Marcella Bertuccelli Papi (szerk.) *The Pragmatic Perspective. Selected papers from the 1985 International Pragmatics Conference*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 533–545. doi:10.1075/pbcs.5.39erk.
- Fauconnier, Gilles 1984. *Espaces mentaux. Aspects de la construction du sens dans les langues naturelles*. Paris: Editions de Minuit.
- Fauconnier, Gilles 1985. *Mental Spaces. Aspects of Meaning Construction in Natural Language*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Fillmore, Charles J. 1982. Frame semantics. In Han'guk Ōnō Hakhoe (szerk.) *Linguistics in the Morning Calm. Selected Papers from SICOL-1981*. Seoul: Hanshin Publishing Co. 111–137.
- Frey, Werner 2007. Some contextual effects of aboutness topics in German. In Andreas Spāth (szerk.) *Interfaces and Interface Conditions*. Berlin, Boston: De Gruyter. 329–348. doi:10.1515/9783110926002.329.
- Givón, Talmy 1983. Topic continuity in discourse: an introduction. In Talmy Givón *Topic Continuity in Discourse. A Quantitative Cross-language Study*. (Typological Studies in Language 3) Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 5–41. doi:10.1075/tsl.3.01giv.
- Grosz, Barbara J. – Scott Weinstein – Aravind K. Joshi 1995. Centering: A Framework for modeling the local coherence of discourse. *Computational Linguistics* 21/2:203–225.
- Gundel, Jeanette K. 2003. Information structure and referential givenness/newness: How much belongs in the grammar? In Stefan Müller (szerk.) *Proceedings of the 10th International Conference on Head-Driven Phrase Structure Grammar, Michigan State University*. Stanford: CSLI Publications. 122–142.
- Gundel, Jeanette K. 2010. Reference and accessibility from a givenness hierarchy perspective. *International Review of Pragmatics* 2/2:148–168. doi:10.1163/187731010X528322.
- Gundel, Jeanette K. – Nancy Hedberg – Ron Zacharski 1993. Cognitive status and the form of referring expressions in discourse. *Language* 69/2:274–307.
- Haase, Zsófia 2016. *Kohärenz und indirekte Anaphorik*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Halliday, Michael Alexander Kirkwood – Ruqaiya Hasan 1976. *Cohesion in English*. London: Longman.
- Haviland, Susan E. – Herbert H. Clark 1974. What's new? Acquiring new information as a process in comprehension. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior* 13/5:512–521. doi:10.1016/S0022-5371(74)80003-4.
- Hawkins, John A. 1978. *Definiteness and Indefiniteness. A Study in Reference and Grammaticality Prediction*. London: Croom Helm.
- Isenberg, Horst 1974 [1971]. Überlegungen zur Texttheorie. In Werner Kallmeyer – Wolfgang Klein – Reinhard Meyer-Hermann (szerk.) *Lektürekolleg zur Textlinguistik II. Reader*. Frankfurt am Main: Athenäum Verlag. 193–212.
- Kocsány Piroska 2011. A komplex anafora kettős arca. In Bánki Ágnes – Tillinger Gábor (szerk.) *Survivance du latin et grammaire textuelle. Mélanges offerts à Sándor Kiss à l'occasion de son 70e anniversaire*. (Studia Romanica) Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó. 305–314.
- Kocsány, Piroska 2012. Zur textkonstitutiven Rolle des Demonstrativspronomens im Ungarischen. In Rita Brdar-Szabó – Attila Péteri – Roberta Rada – Pál Uzonyi (szerk.) *Deutsch-grenzenlos: Festschrift für Elisabeth Knipf zum 60. Geburtstag*. Budapest: ELTE. 216–229.
- Laczkó Krisztina 2002. Névmás és helyettesítés. *Magyar Nyelvőr* 126/4:470–481.
- Laczkó Krisztina 2003. A mutató névmások funkcionális vizsgálata. *Magyar Nyelvőr* 127/3:314–325.
- Laczkó Krisztina 2004. A névmási rendszer funkcionális keretben I. *Magyar Nyelvőr* 128/4:469–479.

- Laczkó Krisztina 2005. A névmási rendszer funkcionális keretben II. *Magyar Nyelvőr* 129/1:78–88.
- Laczkó Krisztina 2006. *A magyar névmási rendszer – nyelvtan és funkció*. Budapest: Martin Opitz Kiadó.
- Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd 2012. Személyek és/vagy dolgok. A harmadik személyű és a mutató névmási deixis a magyarban. In Tolcsvai Nagy Gábor – Tátrai Szilárd (szerk.) *Konstrukció és jelentés. Tanulmányok a magyar nyelv funkcionális kognitív leírására*. Budapest: ELTE. 231–257.
- Levinson, Stephen C. 2004. Deixis. In Laurence Horn – Gergory Ward (szerk.) *The Handbook of Pragmatics*. Oxford: Wiley-Blackwell. 97–121.
- Lyons, John 1977. *Semantics*. Vol. I–II Cambridge: Cambridge University Press.
- Molnár Valéria 2011. „Fundamentális” kérdések az információstruktúrában – univerzális és tipológiai megfigyelések tükrében. In Bartos Huba (szerk.) *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXIII. Új irányok és eredmények a mondattani kutatásban*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 15–49.
- Németh T. Enikő 2013. Intenciók és nézőpontok a nyelvhasználatban. In Kugler Nóra – Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd (szerk.) *A megismerés és az értelmezés konstrukciói. Tanulmányok Tolcsvai Nagy Gábor tiszteletére*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 112–126.
- Pléh Csaba – Radics Katalin 1976. Hiányos mondat, pronominalizáció és a szöveg. In Telegdi Zsigmond – Szépe György (szerk.) *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XI. A szöveg megközelítései*. Budapest: Akadémia Kiadó. 261–277.
- Polenz, Peter von 1988. *Deutsche Satzsemantik: Grundbegriffe des Zwischen-den-Zeilen-Lesens*. Berlin: de Gruyter.
- Prince, Ellen F. 1981. Toward a taxonomy of given-new information. In Peter Cole (szerk.) *Radical Pragmatics*. New York: Academic Press. 223–256.
- Prince, Ellen F. 1992. The ZPG letter. Subjects, definiteness, and information-status. In William C. Mann – Sandra A. Thompson (szerk.) *Discourse Description. Diverse Linguistic Analyses of a Fund-raising Text*. (Pragmatics & Beyond New Series 16) Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 295–326. doi:10.1075/pbns.16.12pri.
- Reinhart, Tanya 1981. Pragmatics and linguistics: An analysis of sentence topics. *Philosophica* 27:53–94.
- Sanders, José – Wilbert Spooren 1997. Perspective, subjectivity, and modality from a cognitive linguistic point of view. In Wolf-Andreas Liebert – Gisela Redeker – Linda R. Waugh (szerk.) *Discourse and Perspective in Cognitive Linguistics*. (Current Issues in Linguistic Theory 151) Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 85–112.
- Schwarz, Monika 2000. *Indirekte Anaphern in Texten, Studien zur domänengebundenen Referenz und Kohärenz im Deutschen*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Schwarz-Friesel, Monika 2007. Indirect anaphora in text: A cognitive account. In Monika Schwarz-Friesel – Manfred Consten – Mareile Knees (szerk.) *Anaphors in Text. Cognitive, Formal and Applied Approaches to Anaphoric Reference*. (Studies in Language Companion Series 86) Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 3–20. doi:10.1075/slcs.86.04sch.



- Schwarz-Friesel, Monika – Manfred Consten 2014. *Einführung in die Textlinguistik*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Schwarz-Friesel, Monika – Manfred Consten – Mareile Knees 2007. Anaphors in text – Introduction. In Monika Schwarz-Friesel – Manfred Consten – Mareile Knees (szerk.) *Anaphors in Text. Cognitive, Formal and Applied Approaches to Anaphoric Reference*. (Studies in Language Companion Series 86) Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. vii–xvi. doi:10.1075/slcs.86.02sch.
- Speyer, Augustin 2007. Die Bedeutung der Centering Theory für Fragen der Vorfeldbesetzung im Deutschen. *Zeitschrift für Sprachwissenschaft* 26/1:83–115. doi:10.1515/ZFS.2007.011.
- Steinitz, Renate 1968. Nominale Pro-Formen. In Werner Kallmeyer – Wolfgang Klein – Reinhard Meyer-Hermann – Klaus Netzer – Jürgen Siebert (szerk.) *Lektürekolleg zur Textlinguistik. Band 2: Reader*. Frankfurt am Main: Athenäum Verlag. 246–265.
- Surányi Balázs 2011. A szintaktikailag jelöletlen fókusz pragmatikája. In Bartos Huba (szerk.) *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXIII. Új irányok és eredmények a mondattani kutatásban*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 281–313.
- Sziksainé Nagy Irma 1999. *Leíró magyar szövegtan*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Tátrai Szilárd 2005. A nézőpont szerepe a narratív megértésben. In Kertész András – Pelyvás Péter (szerk.) *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXI. Tanulmányok a kognitív szemantika köréből*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 207–229.
- Tátrai Szilárd 2010. Áttekintés a deixisről (funkcionális kognitív kiindulópontból). *Magyar Nyelvőr* 134/2:211–233.
- Tátrai Szilárd 2011. *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 131) Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2000. Vázlat az ő – az anaforikus megoszlásról. *Magyar Nyelv* 96/3:282–296.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2002. Topik és/vagy figura. In Maleczki Márta (szerk.) *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei 5*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem. 237–248.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2003. Topikaktiválás és topikfolytonosság magyar nyelvű szövegekben. In Németh T. Enikő – Bibok Károly (szerk.) *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XX. Tanulmányok a pragmatika köréből*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 295–325.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2008a. Topik és szövegtípus. In Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) *Szöveg, szövegtípus, nyelvtan*. (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 80) Budapest: Tinta Könyvkiadó. 41–48.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2008b. Topik, információfolyam, szórend. In Tolcsvai Nagy Gábor – Ladányi Mária (szerk.) *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXII. Tanulmányok a funkcionális nyelvészet köréből*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 455–500.

- Tolcsvai Nagy Gábor 2012. Az alany funkcionális értelmezéséhez. In Tolcsvai Nagy Gábor – Tátrai Szilárd (szerk.) *Konstrukció és jelentés. Tanulmányok a magyar nyelv funkcionális kognitív leírására*. Budapest: ELTE – DiAGram Funkcionális Nyelvészeti Műhely. 103–122.
- Tóth Enikő – Csatár Péter 2014. A főnévi mutató névmások indexikális használatát befolyásoló tényezők a magyarban. *Jelentés és Nyelvhasználat* 1:67–85.  
doi:10.14232/JENY.2014.1.6.
- Tóth Enikő – Csatár Péter 2015. Egy interfész jelenség: indexikális demonstratívumok azonosító fókuszban. *Jelentés és Nyelvhasználat* 2:63–77.  
doi:10.14232/JENY.2015.1.4.

## A szerzőről

Kocsány Piroška a Debreceni Egyetem Germanisztikai Intézetének nyugalmazott docense. Kutatási területe a szövegnyelvészet, retorika és stilisztika.  
*Elérhetősége*: kocsanypiroska@gmail.com